زێدەبێژی و چەند دیاردەیێن دی یێن نەحەرفی

زێرین خورشید سەلیم* و عبدالوهاب خالد موسی**
*کۆلیژا پەروەردا بنیات، زانکۆیا دهۆك، هەرێما کوردستانێ-عیراق
**زانکویا نەوروز، هەرێما کوردستانێ-عیراق

((مێژوویا وەرگرتنا ڤەکولینێ: 24 تەباخێ ،2021، مێژوویا رەزامەندیا بەلاڤکرنێ: 19 چریا ئێکێ، 2021))

پوختە

زێدەبێژی ئێك ژ بابەتێن گرنگێن پراگماتیکییە و بەردەوام د ژیانا رۆژنەدا دهێتە بکارهینان. ئەڤ ڤەکۆلینە ب ناڤێ(زێدەبێژی و چەند دیاردەیێن دی یێن نەحەرفی)یە کو تێدا هەول هاتییە پەیوەندی و جوداهیا زێدەبێژییێ ل گەل چەند دیاردەییێن دی یێن نەحەرفی. وەکو:(میتافۆر، وەکیەکی، پەسن، سڤکاتیکرنێ...هتد) بهێتە دیارکرن کو ل دویڤ رێبازا وەسفی شیکاری هاتییە ئەنجامدان. ئارمانج ژ ئەڤێ ڤەکۆلینێ ئەوە بهێتە دیارکرن کو زێدەبێژییێ پەیوەندی و جوداهی ل گەل چەند دیاردەیێن نەحەرفی ئەوێن د بیاڤێ پراگماتیکێدا کاردکەن بهێنە دیارکرن. ئەڤ ڤەکۆلینە ژبلی پێشەکی و ئەنجامان ژ دوو پشکان پێکدهێت. پشکا ئێکێ ل دۆر (زێدەبێژی د ناڤبەرا کەڤن و نویدا)یە کو تێدا هەول هاتییە دان بەحسێ تێگەهێ زێدەبێژییێ د سەردەمێ کەڤن و نویدا بهێتە کرن. پشکا دووێ ب ناڤێ(زێدەبێژی و چەند دیاردەیێن دی یێن نەحەرفی)یە کو تێدا بەحسێ پەیوەندی و جوداهییێ د ناڤبەرا زێدەبێژی و چەند دیاردەیێن دی یێن نەحەرفی هاتییە کرن.

پەیڤێن کلیلدار: زێدەبێژی، سڤکاتیکرن، ترانەکرن، نەراستی، کێمکرن.

1-پێشەکی

1-1-ناڤونیشانێ ڤەکولینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینە ب ناڤونیشان(زێدەبێژی و چەند دیاردەیێن دی یێن نەحەرفی)یە کو تێدا هەول هاتییە دان، بەحسێ زێدەبێژییێ ل گەل چەند دیاردەیێن نەحەرفی ژ لایێ پەیوەندی و جوداهییڤە بهێتە کرن.

1-2-کەرەستێ ڤەکۆلینێ:

کەرەستێ ڤەکۆلینێ بریتییە ژ هەلبژارتن و وەرگرتنا نموونەیان ژ ئاخڤتنا خەلکێ باژێرێ دهۆکی.

1-3-رێبازا ڤەکۆلینێ:

ڤەکۆلین د شرۆڤەکرنا نموونەیاندا ل دویڤ رێبازا وەسفی شیکاری کاردکەت.

1-4-مفا و گرنگیا ڤەکۆلینێ:

گرنگییا ڤەکۆلینێ د ئەڤان خالێن ل خوارێدایە:

1-زێدەبێژی بابەتەکێ گرنگە و بەردەوام د پتریا بیاڤێن ژیانێدا دهێتە بکارهینان، ب تایبەتی د ئاخڤتنا رۆژانەدا.

2-شارەزابوون د کارهینانا زێدەبێژییێدا، هاریکارییا ئاخڤتنکەری د بابەتێن کاریگەری و رازیکرنا گوهداریدا دکەت.

3-ئێك ژ مفا و گرنگییێن دیێن ئەڤێ ڤەکۆلینێ ئەوە کو خواندەڤان دشێت زێدەبێژی و دیاردەیێن دی یێن نێزیکی ئەوێ. وەکو:(ئیدیەم، میتافور...هتد) ژێکجودابکەت.

1-5-گریمانا ڤەکۆلینێ:

زێدەبێژییێ پەیوەندی ب هندەك دیاردەیێن نەحەرفیڤە هەیە.

1-6-ئارمانجا ڤەکۆلینێ:

ئارمانج ژ نڤێسینا ئەڤێ ڤەکۆلینێ ئەوە سنوورێ زێدەبێژییێ بهێتە زانین. هەروەسا پەیوەندی و جوداهیا زێدەبێژییێ ل گەل دیاردەیێن دی یێن نەحەرفی بهێتە دیارکرن.

1-7-پرسیارێن ڤەکۆلینێ:

ڤەکۆلین هەولددەت بەرسڤا ئەڤان خالێن ل خوارێ بدەت:

أ-زێدەبێژییێ د کەڤن و نویدا تێگەهەکێ هەڤپشك هەیە؟

zearean.seleem@uod.a

ب-پەیوەندییا زێدەبێژییێ ل گەل پراگماتیکێ پەیوەندییەکا ڕاستەوانەیە یان پێچەوانەیە؟

ج- زێدەبێژییێ پەیوەندی و تێکەلی ل گەل چەند دیاردەیێن دی یێن نەحەرفی هەیە؟ و د هەمان دەمدا زێدەبێژییێ جوداهی ل گەل ئەوان دیاردەیێن نەحەرفی هەیە؟

1-8-پشکێن ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینە ژبلی پێشەکی و ئەنجامان ژ دوو پشکان پێکدهێت. پشکا ئێکێ ب ناڤێ (زێدەبێژی د ناڤبەرا کەڤن و نویدا) کو تێدا ب گشتی بەحسێ تێگەهێ زێدەبێژییێ د سەردەمێ کەڤن و سەردەمێ نویدا هاتییە کرن. پشکا دووێ ب ناڤێ (زێدەبێژی و چەند دیاردەیێن دی یێن نەحەرفی) کو تێدا بەحسێ زێدەبێژی و چەند دیاردەیێن دی هاتییە کرن.

2-زێدەبێژی د ناڤبەرا کەڤن و نویدا:

2-1-زێدەبێژی و تیۆرا ڕەوانبێژی:

زێدەبێژی بەری گرنگی پێ بهێتە دان د ناڤ زمانڤانییێدا، گرنگییەکا مەزن د ناڤ ڕەوانبێژییا ئەدەبیدا هەبوویە و هەتا نوکە ژی ئەو گرنیپێدانە مایە.

سەرەدەریکرن ل گەل زێدەبێژییێ بێی ئاماژەپێکرن ب ڕەوانبێژییا کلاسیکی بێگومان دێ بابەتەکی نەتەواو بیت.ژێدەرێن گرنگ بۆ ڕەوانبێژییێ (ئەرستۆ، سیسێرۆ، کوینتیلیان)ن(Claridge,2011,217).

ڕەوانبێژییا کەڤن ل دۆر گوتارێ بوو، ئانکو گوتارا سیاسی و دادوەریی و گرنگی ب تنێ ب شێوەیێ گوتارێ نەددا، بەلکو گرنگی ب ناڤەرۆکا گوتارێ و درێژەپێدانێن ڕاستەقینە د ناڤ گوتارێ ژیدا ددەت(ژێدەرێ بەرێ، 217).

د تیۆرا ڕەوانبێژییێدا، وەکو ئالاڤەکێ ڕازیکرنێ تەماشەی زێدەبێژییێ دهێتە کرن. د ئەڤی بیاڤیدا (ئەرستۆ)ی سێ دیمەن دەستنیشانکرینە، کو دچنە د ناڤ ڕەوانبێژییا ڕازیکەردا ئەوژی ئەڤەنە:

1-ڕاستگۆیی: دشیاندایە ب ڕێکا کەسایەتییا باشا ئاخفتنکەری ب دەستڤە دهێت، کو د گوتارا ئەویدا گیانێ گوتارێ- Ethosدیاردبیت.

2-ئازراندنا هەستێن تایبەت ل دەڤ گوهداری ب ڕێکا ئالاڤێن گوتارێ-Pathos.

3-دروستکرن و هینانا بەهانەیان د ناڤ گوتارێدا، ئەوژی ب ڕێکا ئەرگومێنێن لۆجیکی-Logos (ژێدەرێ بەرێ، 217).

زێدەبێژی دشێت ڕۆلەکی د ئەڤان هەر سێ دیمەنێن ل سەریدا ببینیت. ب ئەڤی ڕەنگی:

ئەوا گرێدای ب ئەرگومێنێن لۆجیکیڤە دشیاندایە د هندەك لایەناندا، ئەرگومێنت بهێتە زەقکرن و مەزنکرن و ئەڤ چەندە یا ب مفا بیت. هەروەسا زێدەبێژییێ پەیوەندی ب ئالاڤێن گوتارێ ژیڤە هەیە. ئانکو زێدەبێژی دشێت وە ل تشتان بکەت، کو وەسا دیاربن، کو خودان گرنگییەکا مەزنن یان گەلەك پەسەندن و ئەڤەژی ئازراندنا هەلویست و هەست و سۆزێن تایبەتن. بۆ نموونە بکارهینانا پەیڤا(پارچە پارچەکر) ل جهێ(لێدا)ێ دبیتە ئەگەرێ زێدەکرنا بۆچوونا خەلکی ل سەر لەزاتییا ترۆمبێلێ و ئەڤ دەربرینێن زێدەبێژییێ دشیاندانە ژبۆ ئەنجامدانا کاریگەرییێ ل سەر هەست و سۆزێن خەلکی بهێنە بکارهینان. سەبارەت هەبوونا گرێدانا زێدەبێژییێ ب گیانێ گوتارێڤە، ئاخفتنکەرێ بەردەوام زێدەبێژییێ د ئاخفتنا خۆدا بکاردهینیت، چێدبیت گومانێ پەیدابکەت و نەبیتە جهێ باوەرییێ. هەروەسا ئەو کەسێ بەردەوام بهایێ تشتی کێمبکەت، چێدبیت نەشێت ڕازیکرنێ ب دەستڤە بهینیت یان چێدبیت پێ بێزارکەر بیت. ئەڤجا پلەیا زێدەبێژییا بکارهاتی، کو بەردەوام ئەو دبیتە پیڤەر بۆ دروستکرنا باوەرییێ و ب دەستڤەهینانا ڕازیکرنێ(ژێدەرێ بەرێ، 217-218).

پێدڤییە ئاماژە ب ئەوێ چەندێ ژی بهێتە دان، کو زێدەبێژی نە ب تنێ د ڕەوانبێژییا ڕۆژئاڤایدا دیاردبیت، بەلکو د ڕەوانبێژییا چینی ژیدا هەیە، کو ب ئێك ژ حەفت زاراڤێن تایبەت ب تیۆرا ئەدەبییا چینیڤە دهێتە هژمارتن. هەروەسا د تیۆرا ڕەوانبێژییا هندی ژیدا زێدەبێژی ڕەگەزەکێ میتافۆرییێ دوویێە، کو پشتی وەکیەکییێ دهێت(ژێدەرێ بەرێ، 218-219). دیسان زێدەبێژی د ناڤ ڕەوانبێژییا عەرەبی و کوردی ژیدا گرنگییەکا مەزن هەیە و گرنگی پێ دهێتە دان.

2-2-زێدەبێژی ژ ڕوانگەها کەڤن و نویڤە:

ئێك ژ خالێن گەلەك گرنگ و جهێ سەرنجراکێشنێ د بابەتێ زێدەبێژییێدا ئەوە، کو

zearean.seleem@uod.a

زێدەبێژی ئێك ژ ئەوان بابەتانە، کو زانایان د کەڤن و نویدا گرنگییێدایە. ئەڤەژی چێدبیت ژبەر ڕۆلێ ئەوێ یێ گرنگ بیت، ئەوێ د ناڤ زمانێ ئاخڤتن و نڤیسینێدا دگێریت. ل خوارێ دێ هەول هێتە دان، بەحسێ بابەتێ زێدەبێژییێ ژ ڕوانگەها کەڤن و نویڤە بهێتە کرن.

2-2-1-زێدەبێژی ژ ڕوانگەها کەڤنڤە:

زێدەبێژی د دانوستاندنا مرۆڤیدا بەری هزاران سالان هاتییە دەستنیشانکرن و هەر سەر دەمێ (ئەرستۆ: 384-322 پ.ز)ی د پەرتووکا (ڕەوانبێژی ل سەر گوتاربێژییێ- the rhetorical handbook on Rhetoric) دانوستاندن ل سەر کرییە. (ئەرستۆ)ی ئاماژە ب زێدەبێژی د بیاڤێ میتافۆرێ و ئالاڤێن دی یێن شێوازیدا کرییە. ئەوی هندەك نموونە و ڕوهنکرنەك ل دۆر ئەوان کەسان دەستنیشانکرییە ئەوێن بەردەوام زێدەبێژییێ بکاردهینن. ئەوی ئاماژە ب هندێ دایە، کو بارپتر کەس زێدەبێژییێ د حالەتێ پەرۆشێدا بکاردهینن. ئەڤجا ژبەر هندێ ئەو کەسێن د حالەتێ ئەڤینێ و شەیداییێدا باراپتر ئەو د ناڤ زمانێ خۆدا زێدەبێژییێ بکاردهینن(Cruise,2018,86).

پشتی چەند سەدەیان، د پەرتووکا (Rhetorica & Herennium)دا یا (هێرێنیۆم)ی ئەوا ل سالا (85 پ.ز) هاتییە نڤیسین و نوکە یا بەرزەیە. ئاماژە ب هندێ هاتییە دان، کو زێدەبێژی شێوازەکێ ئاخڤتنێیە و زێدەرۆییێ د ڕاستییێدا دکەت، ئەڤجا چ ب ڕێکا مەزنکرن یان بچویکرنا تشتی بیت. ئەڤ پێناسە دیاردکەت، کو هەتا سەدێ ئێکێ بەری زاینێ، کو بکارهینان و دەستنیشانکرنا زێدەبێژییێ د جیهانا ڕۆمانیاندا وەکو ستراتیجیەتەکا ڕەوانبێژییێ بوو، کو د شیاندا بوو د مەزنکرن و کێمکرنا ئاخڤتنێدا بهێتە بکارهینان (ژێدەرێ بەرێ، 86).

(سیسێرۆ-Cicero) کو یێ هەڤدەم بوو ل گەل (هێرێنیۆم)ی وەسا زێدەبێژی پێناسەکرییە. کو زێدەبێژی کێمکرنا بها یان زێدەکرنا بهایەکێ ب مەبەستە، کو ژ سنوور دەرچوونەکا زێدە تێدا دهێتە بکارهینان بۆ پلەیەکی یان تا ڕادیەکێ وەسا کو سەرسورمان و حێبەتیبوونێ پەیدابکەت(ژێدەرێ بەرێ، 86).

یا پتر تەڤگرتر بۆ چارەسەکرنا زێدەبێژییێ(گوینتلیان-Quintilian)ی د پەرتووکا (گوینتلیان د فێرکرنا ئوراتوسی) دا، کو ل نیڤا دوماهیکێ ژ سەدێ ئێکێ زاینی هاتییە دانان. کو ئەڤ ب هویرترین ڤەگێران بۆ ڕەوانبێژییا کلاسیکی دهێتە دانان، کو پشتبەستنێ ل سەر بیست سالان د وانەگوتنا بابەتیدا دکەت. د ئەڤێ پەرتووکێدا (گوینتلیان-Quintilian) هەر وەکو (سیسێرۆ)ی ئاماژەیێ ب ڕۆلێ دوو لایەنی دکەت، کو د شیانا زێدەبێژییێدا هەیە بگێریت. ئەوژی (زێدەبێژی وەکو مەزنکرن یان وەکو کێمکرن)ە، بەلێ بەشێ مەزن ل دەڤ (گوینتلیان)ی سەرەدەرییێ ل گەل مەزنکرنا تشتی دکەت، کو ئەو یا بەربەلاڤتربوو بۆ بکارهینانێ (ژێدەرێ بەرێ، 86).

زێدەباری زێدەبێژییێ (گوینتلیان) چار ڕێکان بۆ بەرهەمهینانا مەزنکرنێ سالۆخدکەت. ئەوژی بریتینە ژ ئەڤێن ل خوارێ:

1-زێدەکرن- Increment: ئەڤە بریتییە ژ زێدەکرنا پلە ب پلە د هێزا ئەرگۆمێنتێدا ب ڕێکا پێنگاڤ-پێنگاڤ.

2-بەراوردکرن- Comparison: ل ڤێرێ ئارمانج ئەو نینە بهێتە دیارکرن، کو کەسەکی چ کارەك ئەنجامدایە، بەلکو کارەکێ خرابتر ژ کەسەکێ دی ئەنجامدایە.

3-ئاماژەدان- Inference: پاراپتر تشتەك دهێتە مەزنکرن ب ڕێکا لێزڤرین بۆ تشتەکێ دی.

4-سەرهەڤهاتن (تراكم)- Accumulation: مەبەست پێ سەرهەڤهاتنا ئێکا پەیڤ و ڕستەیانە ئەوێن هەمان واتا یان واتایەکا نێزیکی ئێك هەین. ل ڤێرێ ڕاستی ب ڕێکا سەرهەڤهاتنا ئێکا ئەوان دهێنە ئاژراندن. ئەڤ جۆرە بریتییە ژ دووبارکرنا ئێك ڕاستییێ و ئەڤ سەرهەڤهاتنە پاراپتر شێوەکێ بەرزبووی دیاردکەت، ئەوژی ل دەمێ هەر پەیڤەك ئاماژەیێ ب پێنگاڤەکا د زنجیرەیەکا بەرزبوونێدا دکەت. وەکو:

-ل وێرێ زێرەڤانێن زیندانێ، (جەلاد و مرن و تیرۆرستا هەڤپەیمانان...)ڕاوستاندن(ژێدەرێ بەرێ، 87).

(گوینتلیان)دیسان ئاماژە ب هندێ دایە، زێدەبێژی یا گونجایە بۆ ڕاستییێ. زێدەبێژی جۆرەکە ژ ئاخڤتنا میتافۆری ئەوا کو گەلەك

zearean.seleem@uod.a

دهێته بكارهینان و ب شێوەكێ بەرفرەهـ د ئاخڤتن و دانوستاندنا كەسێن خواندەڤان و نەخواندەڤاندا. زێدەباری ئەڤێ چەندێ(گوینتلیان) هۆشدارییا نە دروستا بكارهینانا زێدەبێژییێ دكەت و دبێژیت: بەسە بیرهینانا خواندەڤانی بهێتە كرن، كو زێدەبێژی"درەو"ە، بەلكو سەردابرنە و ئارمانجا ئەوێ درەو نینە. ل ڤێرێ جەماوەر دشێن بڕیارێ ل سەر ئاخڤتنكەری بدەن، كو كەسەكێ حۆل و نەزانە، كو هەولددەت وە ل ئەوان بكەت، ب گەلەك ب سانەهی باوەری ب تشتەكێ نەدروست بینن(Cruise,2018,88).

ل دوماهیكێ پێدڤییە ئەو چەندە بهێتە دیاركرن، كو زێدەبێژی د كەڤندا ئێك بوو ژ بیاڤێن میتافۆرا زمانی، كو د ناڤ چارچۆڤێ گشتییێ ڕەوانبێژییێدا بوو(Mora,2004,15). بەلێ دڤێت ئەوێ چەندێ ژبیرنەكەین كو میتافۆر دیاردەیەكا زمانییە.

2-2-2-زێدەبێژی ژ ڕوانگەها نویڤە:

تیۆرا زمانڤانییا نوی یا ب مفا بوو د بەرفرەهكرنا بنەمایێ زانینێدا ئەوا ب زێدەبێژییێڤە گرێدای. د سەردەمێ نویدا (كلارچ)ی و هندەك زانایێن نوی ژمارەیەكا سیمایێن زێدەبێژییێ گۆشەگیركرینە و ئێخستنە بەر دانوستاندنێ(Cruise,2018,88). ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ ئەوان سیما و تایبەتمەندیانە:

1- نەڕاستگۆیی- untruthfulness: ئەڤە ئێكە ژ سیمایێن سەرەكی، كو ژلایێ ئەوانڤە هاتییە تەماشەكرن. د بنەرەتدا زێدەبێژی هونەرێ درەوا ڕاستگۆیە - the art of the truthful lie . بۆ نموونە :(ئەو ژ نەسران بلەزتربوون و ژ شێران بهێزتربوون.) جەماوەر یان خەلك دزانیت، كو ئەڤ ڕستە ژ لایێ واتایا حەرفیڤە یا ڕاست نینە. د ڕاستیدا ئەو ئاخڤتنكەرێ زێدەبێژییێ بكاردهینیت، ئەو جۆرەكێ ژ ئاشكەراكرنەكا هەڤپشك دئافرینیت. ئەواكو تێدا ئاخڤتنكەر و گوهدار زەمینەكا نوی ژ چالاكییا هەڤپشك دروستدكەن و ئەڤ چالاكییا هەڤپشك ژدەرڤەی ئەوا ب دروستی دهێتە گوتن ڕوددەت. ل ڤێرێ پێدڤییە ئاماژە ب ئەوێ چەندێ بهێتە دان، كو زێدەبێژی وەكو سەردابرنەك، بەزاندنا پرۆتۆكۆلێ دانوستاندنێ نینە، چونكی هەر ئێك ژ ئاخڤتنكەری و گوهداری ل سەر هەمان ئاستێ بەشداران د ئاشكەراكرنەكا هەڤپشكدانە(ژێدەرێ بەرێ، 88).

2- مەبەستداریی- intentionality: ئەڤە سیمایێ دووێ یێ زێدەبیژیێیە. ئەڤ سیمایە ڕاستییەكێ ڕەنگڤەددەت، ئەوژی ئەوە، كو زێدەبێژی ژ نیشكەكیڤە ڕویනادەت، بەلێ ل جهێ هندێ زێدەبێژی كردەیەكا زمانییا مەبەستدارە. كو ئاخڤتنكەر ب مەبەست گوتنێ یان هەلویستی ڤەدگوهێزیت، بێیكو ئەو ڕاستی ب ئێكجاری بهێتە ژناڤبرن(Claridge,2011,7).

3- بابەتیبوون- subjectivity: ئەڤە سیمایێ سێیێ یێ زێدەبێژیێیە. ئەوژی بریتییە ژ ناڤەرۆكا ڤەگوهاستی ل دۆر ئاخڤتنكەری. زێدەبێژی تشتەكی ل دۆر دیتنا ئاخڤتنكەری(ئەوا بەرنیاس ب ناڤێ پەنجەمۆرا ئاخڤتنكەری) د ئاخڤتنێدا دیاردكەت. ئەڤجا بابەتیبوون دەربڕینێ ژ ئەڤان لایەنێن جیاواز دكەت. وەكو: (دروستكرنا پەیامێ یان نامەیێ ژ ئالییێ گۆشە نێڕینا ئاخڤتنكەری یان دیتنا ئەویڤە) و (كاریگەرییا ئەنجامدانێ ل سەر هەلویستی و ڕوهنكرنێن زمانی) و (ڕوهنكرن ل سەر شێوازێ ئاخڤتنێ) (ژێدەرێ بەرێ، 74).

4- شیانا پلەبوونێ- gradability: سیمایێ سەرەكییە د زێدەبێژییێدا. ئانكو مەبەست پێ ئەوە، كو د شیاندایە زێدەبێژی ب ڕێكا خالان ل سەر پیڤەرێ ستوونی بهێتە تێگەهشتن. تێگەهێ پلەبوونێ یێ سەرەكییە بۆ زێدەبێژییێ و ب تایبەتی ژبەركو دوو ژ میتافۆرێن سەرەكی، ئەوێن ل دەمەكێ زوی ب ڕێكا سیستەمێ هەستان دهێنە فێركرن. ئەوژی ئەڤەنە:(مەزن) و (پتر)ن. ئەڤ هەر دوو میتافۆرە كاریگەرییێ ل سەر پەیوەندیكرنا مرۆڤی دكەن و ب تایبەتی زێدەبێژییێ و ڕێكێ ددەنە مە گرنگییەكا مەزن بدەینە تشتان ب ئەوێ ڕێكا ئەم سالۆخدكەین. هەر وەكو د وەسفكرنا باژێرەكیدا بهێتە گوتن:(یێ مەزن و پاراستییە هەتا ئەسمانی.) (Cruise,2018,89).

5-زمانێ ژ سنوور دەركەڤتی-extreme language: سیمایێ پێنجێ یێ زێدەبێژییێ ئەوە، كو زمانەكێ جەختلێكری و ژ سنوور دەركەڤتی هەیە. ئەڤ زمانێ ژ سنوور دەركەڤتی د گرژبوونەكا مەبەستداردایە ل گەل شێوەیێ سەرەكی ژ ڕەفتارێ مرۆڤایەتییێ.

6-زمانێ جیهانی- universal language: سیمایەكێ دی یێَ زێدەبێژییێ بكارهینانا زمانەكێ جیهانییە و مەبەست پێ بكارهینانا بڕەیێن جیهانییە و ب

zearean.seleem@uod.a

تایبەتی برەیێن هەڤالناڤی. وەکو:(هەمی، گشت، پتر، هەر...هتد.) (ژێدەرێ بەرێ، 91).

7-مەزنکرن یان کێمکرنا تشتی یا حالەتی: ل گەل ئەڤان سیماییێن ل سەری دیسان زێدەبێژی د ڕوانگەهـ و دیتنا نویدا وەکو دیتنا کەڤن سیمایێ مەزنکرن یان کێمکرنا تشتی هەیە(omar & khalaf,2009,763).

پشتی ڤەگێرانەکا مێژوویی ل دۆر تێگەهێ زێدەبێژییێ د دیتنا کەڤن و نویدا هاتییە نیشاندان، دشیاندایە ئاماژە ب ئەوێ چەندێ بهێتە دان، کو زێدەبێژی د ڕوانگەهـ و گۆشە نێڕینا نویدا تێگەهەکێ بەرفرەهتر هەیە ژ دیتن و گۆشە نێڕینا کەڤن، چونکی دیتن و گۆشە نێڕینا نوی یا زانایان زێدەتر زێدەبێژی ب مەزنکرن و هندەك جاران ب کێمکرنا تشتیڤە پابەندکرییە، بەلێ د دیتن و گۆشە نێڕینا نویدا زێدەبارێ ئەڤێ سیما و تایبەتمەندییێ، چەند سیما و تایبەتمەندییێن دی پێڤە گرێداینە و تێگەهێ ئەوێ بەرفرەهکرییە. وەکو ئەڤ سیما و تایبەتمەندییان:(نەڕاستگۆیی، مەبەستداری، بابەتیبوون، هەبوونا شیانا پلەبوونێ، هەبوونا زمانەکێ جەختلێکری و ژ سنوور دەرکەڤتی، هەبوونا زمانەکێ جیهانی...هتد).

پشتی زێدەبێژی ژ ڕوانگەهـا کەڤن و نویڤە هاتییە نیشاندان، ل ڤێرێ دێ هەول هێتە دان، بهێتە دیارکرن کا زێدەبێژی چییە؟ (کلارج) سەبارەت پێناسەیا زێدەبیژییێ دبێژیت: زێدەبێژی زاراڤەکێ تەقلیدییە، کو ژ ڕەوانبێژییا کلاسیکی هاتییە وەرگرتن و ئەوێ پەیوەندی ب گوتارا ڕازیکەر و ئەدەب و شێوازیڤە هەیە. زێدەبێژی سنوور بەزاندەکا زێدەیە ژ پێخەمەت کاریگەرییێ یان تەکەزکرنێ. ئانکو ئەو مەزنکرنا واقعییە و تشتی زێدە دکەت. زێدەبیژی ب شێوەکێ زێدە د دانوستاندنێن ژیانا ڕۆژانەدا بکاردهێت(Claridge,2011,6).

ئانکو ژ ئەڤێ پێناسەیێ دیاردبیت کو زێدەبێژی د کەڤن و نویدا بریتییە مەزنکرنا تشتییە و ژ پێخەمەت کاریگەرییێ یان تەکەزکرنێ سنوورێ وەسفکرن و سالۆخکرنا تشتی دبەزینیت.

2-3-زێدەبێژی د دەوروبەریدا ؛

دەوروبەر ژ هژمارەکا دیارکری ژ ڕەگەزان پێکدهێت. وەکو: دەم و جهـ و پشکدار و کریاران و هندەك ڕەگەزێن دی. وەکو: ناسنامە و ڕۆل و ئارمانج و زانینێ و ئەڤ ڕەگەزە ڕێکێ ددەنە بکارهینەرێن زمانی کو زوی بشێن هەلویستێن جڤاکییێن ل دویف ئێك دیاربکەن و شرۆڤەبکەن(تیون ایه فان دایك، 2010، 41). و ب ئەڤێ چەندێ واتا د ناڤ دەوروبەریدا دیاردبیت. بۆ نموونە ئەگەر بهێتە گوتن:(بێ دەنگ ببە.) ئەڤ ڕستە د شیاندا نینە کەسەك تەمەن بچویك بێژیتە کەسەك تەمەن مەزن، چونکی ڕستەیەکا فەرمانە و دێ بێرێزییێ ڕەنگڤەدەت، بەلێ ئاساییە کەسەکێ تەمەن مەزن بێژیتە کەسەکێ تەمەن بچویك ب تایبەت ئەگەر ژ لایێ خزماتییێڤە ئەو کەس نێزیکی ئێك بن، کو ل ئەوی دەمی دێ وەکو ئامۆژگاری یان ڕێنیشاندان یان...هتد هێتە شرۆڤەکرن.

گوتن یان دەربڕینێن زێدەبێژ ل گەل واتایێن حەرفی وەکو ئێك نینن، ژبەر هندێ زێدەبێژی پابەندی دەوروبەرییە-Context. ئانکو بۆ دیارکرنا واتایێن زێدەبێژ دەوروبەر یێ پێدڤییە و گرنگە و بێ دەوروبەری ئەڤ واتایە ب دەستڤە ناهێن.

هەر چەوا بیت، زێدەبێژی بەرەڤ هندێڤە دچیت، کو باراپتر د بن کاریگەرییا بارودۆخێن دەوروبەری یێن دیارکریدا دیاردبیت. ئەڤجا ئەگەر بارودۆخ پتر یێ فەرمی بیت. وەکو کاری یان دانا ڕاپۆرتەکی بۆ جهەکێ دیارکری، ل ئەوی دەمی زێدەبێژی ب کێمی دهێتە بکارهینان، ئەوژی ژبەر سروشتێ ڕاستەڤینەییە یێ ئەوی تشتی، ئەوێ دەربڕین د ئەوی بارودۆخیدا ژێ دهێتە کرن. بەلێ ئەگەر باردودۆخ یێ فەرمی نەبیت. وەکو هەبوونا هەڤالینییێ، ل ئەوی دەمی زێدەبێژی زێدەتر دیاردبیت. دیسان هندەك هۆکارێن دی ژی ل بن کاریگەرییا دەوروبەری کاریگەرییێ ل سەر کارهینانا زێدەبێژییێ دکەن. وەکو (دویراتییا جڤاکی، جهێن گونجای یێن دانوستاندنێ، هەست و سۆزێن ئاخڤتنکەری) (Guest,2004, 2).

(کلارج) ئاماژەیێ ب هندێ ددەت، کو تێگەهێ دەوروبەری ئەوێ مەبەست پێ کو د زێدەبێژییێدا بکاردهێت، تێگەهەکێ بەرفرەهـ هەیە و ئەڤان خالان ب خۆڤە دگریت:

1-دەوروبەرێ ل پشت زمانی- Extra Linguistics Context: ئەڤەژی بریتییە ژ دەوروبەرێ حالەتێ ئاخڤتنێ. دیسان ئەو حالەت و تشتێن ل سەر

zearean.seleem@uod.a

دئاخڤن. وەکو واتایا ئەڤان پەیڤان: مشه، زەخم، وێرانکەر، کارەسات...هتد.

2-سیما و سالۆخەتێن پشکدارێن ئاخڤتنێ و هەتا حالەتی ئەوان یێ دەروونی ژی.

3-پەیوەندییێن جڤاکییێن هەڤپشکێن ئاخڤتنێ (Claridge,2011,12). وەکو:

a-کێشەیا من یا چەوایە؟

b-گویا زەمینییە.

ئەگەر تەماشەی دانوستاندنا ل سەری بکەین و بەرسڤا(b) وەربگرین، دێ بۆ مە دیاربیت، پەیوەندییەکا نێزیك د ناڤبەرا هەڤپشکێن ئاخفتنێدا هەیە، چونکی (b) ب ترانەڤە وەسفا (a)ێ ب (گویا زەمینی)کرییە و ئەڤ بەرسڤە ژی زێدەبێژی تێدا هەی، چونکی چ کەس ب ئەوی قەبارەی نینن، بەلێ ژێ دهێتە تێگەهشتن، کو گەلەك یا قەلەوە.

4-زانیارییێن ئالوگۆر یێن پشکداران ل دۆر ئەوان بابەتێن د ناڤ دەروبەریدا هاتینە گوتن. وەکو ئەگەر ئێك بێژیت:

-ئەگەر ئێك مەلیوون دولاران پێشکێشی من بکەت، ئەز دێ ئەوی ئەرکی د ماوەیێ حەفتییەکێدا جێبەجێکەم.

ئەڤ گوتنە د شیاندا نینە وەکو گوتنەکا زێدەبێژی بهێتە وەرگرتن(هەر چەندە بێگومان زێدەکرن تێدا هەیە)، چونکی شرۆڤەکرنا ئەوێ دمینیتە ل سەر ئاخڤتنکەری و گوهداری و ب پشتبەستن ل سەر زانینا ئالوگۆڕ د ناڤبەرا ئەواندا دێ دیاربیت کا گوتنەکا زێدەبێژە یان نە(Claridge,2011,12-13).

دەوروبەری ڕۆلەکێ گرنگ بۆ زێدەبێژییێ هەیە و بکارهینەرێن زێدەبێژییێ دەوروبەری بکاردهینن ژبۆ دەربڕینێ ژ واتایێن سۆزدارییێن کاریگەر بکەن. هەروەسا داکو گوهدار بشێن ل ئەڤان واتایان بگەهن (Christodoulidoun,2011,144).

ژ داخوازییێن سەرەکی بۆ زانینا زێدەبێژییێ ئەوە، کو گوهدار تێبینییا هندێ دکەت، کو جوداهی د ناڤبەرا ئەو تشتێ دهێتە گوتن و ئەو تشتێ د واقعیدا هەیە. ئەڤجا ژبەر هندێ دەوروبەری ڕۆلەکێ سەرەکی و ڤەبڕ د شرۆڤەکرنا زێدەبێژییێدا هەیە(Claridge,2011,12).

ل دەمێ زێدەبێژی د ناڤ دەوروبەرێن کارلێکریدا دهێتە بکارهینان، ل ئەوی دەمی زێدەبێژی جەختێ ل واتایێن دەربڕی و واتایێن کەسی د کارهینانێن ئەواندا دکەت، ئەوژی ئەڤەنە: جەختکرن و سڤکاتیکرن و ئارەزوو و کەرب و کین و ڤیان ل گەل ئارمانجێن ڕازیکەر و هەلسەنگێنەر و ئەڤە هەمی تایبەتمەندییێن بەردەوام ڕوێددەن(Christodoulidoun,2011,150).

وەکو د ئەڤێ نموونەیێدا دیاردبیت:

- ئەزمانی ئەوی مترەکی یێ درێژە.

زێدەبێژی د ئەڤێ ڕستەیا ل سەریدا بۆ پەیڤا (مترەك) دزڤریت، چونکی چ مرۆڤ نینن، ئەزمانێ ئەوان مترەکی یێ درێژبیت، بەلێ ئەڤ زێدەبێژییە بۆ مەبەستا نەڤیان و کەرب و کینێ بکارهاتییە و ب ڕێکا دەوروبەری ئەڤ چەندە ڕوهن و دیاردبیت.

زێدەبێژی ژبۆ هەلگرتنا ڕاستییێ دهێتە بکارهینان و بۆ لایەنێ ئامادەنەبووی یان بەرەڤ گوهداریڤە دهێتە ئاڕاستەکرن، ل دەمێ زێدەبێژی بۆ لایەنێ سێیێ یێ ئامادەنەبووی دهێتە ئاڕاستەکرن، گەلەك جاران شێوەیێ ڕەخنەیی وەردگریت(ژێدەرێ بەرێ، 150). هەر وەکو دهێتە گوتن:

-ئەوی چ جاران قەسا ڕاست نەگوتییە.

بەلێ ل دەمێ زێدەبێژی بەرەڤ گوهدارێ ئامادەبووی یا ئاڕاستەکری بیت، پتریا جاران زێدەبێژی سالۆخدانەکا دەروونییا باش هەیە، کو واتایەکا میناقۆری وەردگریت (ژێدەرێ بەرێ، 150). هەر وەکو دهێتە گوتن:

-تۆ ب سەد زەلامان دهینی.

2-4-هۆکارێن سۆزداری و زێدەبێژی:

ئێك ژ هۆکارێن سەربارێن کاریگەری د ڤەکولینا زێدەبێژییێدا هەین، ئەو دەربڕینن ئەوێن دشێن بها و کوالەتییەکا دی بدەنە تشتی. هەروەسا زێدەبێژی ڕێکەکە بۆ دەربڕینێ و ئازراندنا هەست و سۆزان.

بیاڤەکێ مەزن ژ زێدەبێژییێ ژ ئەنجامێ ڕەنگڤەدانا هۆکارێن سۆزداری-emotional پەیدادبیت و د هەمان دەمدا ئالاڤەکێ گرنگ و بنەرەتییە ژ بۆ ب دەستڤەهینانا کاریگەرێن سۆزداری ل دەڤ گوهداری.

zearean.seleem@uod.a

(کلارچ) ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ ددەت، کو زێدەبێژی جەختکرنە ل سەر واتایا سۆزداری. ئانکو ئاخڤتنکەر ل دەمێ زێدەبێژییێ بکاردهینیت، ئەو ڕادبیت ب ڤەگوهاستن و گەهاندنا ئاراستەیێن خۆ یێن سۆزداری بەرامبەر حالەتەکێ دیارکری. ئەڤجا ژبەر هندێ دەربڕینێن زێدەبێژییێ ب تنێ واتایەکا بڕەیی نینە، بەلکو واتایەکا جۆری یان واتایەکا سۆزداری ژی هەیە. ئەڤجا چەندییا هەبوونا جوداهییێ د ناڤبەرا دەربڕینا زێدەبێژی تێدا و تشتان د واقعیدا گرێدایە ب هێزا هەست و سۆزانڤە، ئەواکو دڤێت دەربڕینێ ژێ بکەت (Claridge,2011, 20).

زێدەبێژی د ناڤ ڕەوانبێژییا کەڤن و نویدا ئالاڤەکە کو د شیاندایە بۆ دانانا تیشکێ یان جەختکرنێ ل سەر لایەنەکێ بهێتە بکارهینان، ئەوژی پێخەمەت کەهاندن و ئازراندنا هەست و سۆزێن تایبەتە. هەر د ئەڤی بواریدا(کلارچ) دبێژیت: ئێك ژ سیمایێن زێدەبێژییێ ئەوە، کو دشێت جەختێ ل سەر تشتەکێ بکەت و د هەمان دەمدا هەست و سۆزان ڤەبگوهێزیت(ژێدەرێ بەرێ، 20).

(ئیمێرین و هوتلوسەر)دیاردکەن، ل دەڤ زێدەبێژییێ واتایەکا هەلسەنگێنەر هەیە و ئەڤە دشێت ب ڤەگوهاستن و ئازراندنا هەست و سۆزان ڕاببیت. زێدەباری کاریگەرییا جەختکرنێ ژی دشێن ب ئازراندنا سۆزان ڕابین(Eemeren and Houtlosser,2002,138).

ب دیتنا(نوریکا)یێ، ل دەمێ بکارهینانا زێدەبێژییێ، ئاخڤتنکەر ب ڤەگوهاستنا نواندەکا حەرفی بۆ حالەتەکێ بابەتی ب ڕێکا هەست و سۆزێن خۆ ڕادبیت و هەر ئەڤ چەندەیە(ئانکو هەست و سۆز) ئەوی حالەتێ حەرفی بابەتی دکەتە نەحەرفی میتافۆری (Norrick,1982,172). بۆ نموونە(پرچا ئەوێ ئاڤلمیشە.) د ئەڤێ نموونەیێدا هەست و سۆزان، حالەتێ حەرفی بابەتی کرییە نەحەرفی میتافۆری، ئەوژی ژبەر هێزا وەسفکرنێیە، کو ب هاریکارییا هێزا هەست و سۆزان ل دەڤ ئاخڤتنکەری ب دەستڤە دهێت، کو ئەڤ چەندە بوویە ئەگەر کو ئەو پرچا کچێ وەکو ئاڤلمیشی نیشانبدەت.

جەختکرن د زێدەبێژییێدا ب سانەهی دشێت ب ڕەنگڤەدانا هەلسوکەڤتێن سۆزدارییێن ئاخڤتنکەری یان نڤیسەری ڕەنگڤەبدەن. هەر وەکو د ئەڤان جەختکرنێن بلنداهییێدا دیاردبیت:

1ـجەختکرنێن ئازاد و جەختکرنێن تەمامکەر. وەکو:(گەلەك گەلەك بلند- هەلسوکەڤتەکا بێسنوور یا سۆزدارییێ ڕەنگڤەدایە.)

2ـجەختکرنێن خودان پلەیەکا بلند. وەکو:(گەلەك بلند-هەلسوکەڤتەکا سۆزدارییا کێمتر ژ یا سەری ڕەنگڤەدایە.)

3ـجەختکرنێن پلەیەکا بلند. وەکو:(بلند-هەلسوکەڤتەکا سۆزداری یا ژ هەر دووکێن ل سەر کێمتر ڕەنگڤەدایە.) (Cacchian,2007,9).

هۆکارێ سۆزداری دیسان کاریگەرییێ ل زێدەبێژییێ دکەت. زمانێ میتافۆری ل دەمێ ب مەبەستا زێدەبێژی بکاردهێت یێ گرنگە، چونکی دەربڕینێ ژ جوداهییێن هویر ژ هەستان د ئازراندنا کارڤەدانێن کریارێن سۆزدارییێن دیارکریدا ل دەڤ کەسان دکەت(Guest,2004, 11).

ئەڤجا ژ بەر ئەڤێ چەندا بوری دیاردبیت، کو زێدەبێژی گەلەك جاران ژ ئەنجامێ ڕەنگڤەدانا هۆکارێن سۆزداری ل دەڤ تاکەکەسان دهێتە دروستکرن، ئەڤ چەندە ژی دبیتە ئەگەر کو هۆکارێ سۆزداری د ناڤ کریارا زێدەبێژییێدا یا ئەکتیڤ و کارا بیت و هەبوونەکا بەرچاڤ هەبیت و ئەڤ چەندە ژی دبیتە ئەگەر کو گەلەك جاران د زێدەبێژییێدا سالۆخدانەك هەبیت، کو ژ ناخ و هەست و سۆزێن ئاخڤتنکەری دەربکەڤیت. هەر وەکو د ئەڤان نموونەیێن ل خوارێدا ئەڤ چەندە دیاردبیت:

-گەردەنا تە ژ کەڤییا بەفرێ سپیترە.

-ئەحمەدێ خانی ژ هەمی شاعرێن دنیایێ فەیلەسۆفترە.

پەنا برن بۆ ڕێژەیا بەرز یان نزم ل دەمێ جەختکرنێ ل سەر تشتەکی یان دیاردیەکی ڕۆلەکێ دیار د شرۆڤەکرنا زێدەبێژییێدا هەیە (Quirk & etal,1985,589). زێدەباری هندێ کاریگەری ل سەر هەستان یان هۆکارێن سۆزداری هەیە. بۆ نموونە ل دەمێ دهێتە گوتن: (ئەو ژ برسێ دێ مریت.) ل جهێ:(ئەو گەلەك یێ برسییە.)، کو ڕستەیا (ئەو ژ برسێ دێ مریت.) کاریگەرییا ئەوێ ل سەر هەست و سۆزان ژ ڕستەیا دی پترە، چونکی ڕێژەیا جەختلێکرنێ تێدا پترە، ل دویڤ ئەڤێ چەندێ، ل

zearean.seleem@uod.a

ڤێرێ وەسا تەماشەی زێدەبێژییێ دهێتە کرن، کو جەختکرنە ل سەر واتایا سۆزداری و پیڤەرەکێ جەختلێکری هەیە، کو ڕاستییەکا سۆزداری و جڤاکی یا گوتنێ ب خۆڤە دگریت(Ahmed,2015,17). دیسان ئەڤ نموونەیێن ل خوارێ پتر ئەڤێ چەندێ ڕوهندکەت:

a-ئەوی ئەز تورەکرم.

b-ئەوی دلێ من ئێشاند.

c-ئەوی ئەز کوشتم.

ئەگەر تەماشەی ئەڤان نموونەیێن ل سەری بهێتە کرن، کو کاریگەرییا ڕستەیا (b) ل سەر هەست و سۆزان ژ ڕستەیا(a) پترە و کاریگەرییا ڕستەیا (c) ل سەر هەست و سۆزان ژ هەر دوو ڕستەیێن دی پترە، ئەڤەژی دزڤریتەڤە بۆ ڕێژەیا جەختلێکرنێ، کو د ڕستەیا (c)دا کو ژ ئالییێ جەختکرنێڤە ژ هەر دوو ڕستەیێن دێ بلندتر و پترە، ژبەر هندێ زێدەبێژی د ڕستەیا (c) پترە ژ (b) و ڕستەیا (a) ڕستەیەکا ئاساییە و چ زێدەبێژی تێدا نینە.

ژ ئەڤێ چەندا ل سەری د شیاندایە بهێتە گوتن، کو پەیوەندی د ناڤبەرا (ڕێژەیا جەختکرنێ یا زێدەبێژی) و (هۆکارێن سۆزداری)دا پەیوەندییەکا ڕاستەوانەیە. ئانکو هندی ڕێژەیا جەختکرنێ یا زێدەبێژییێ یا پتر بیت، هۆکارێن سۆزداری دێ کاریگەرتر بن و بەرۆڤاژی ئانکو هندی ڕێژەیا جەختکرنێ یا زێدەبێژییێ یا کێم بیت یان نزم بیت، ل ئەوی دەمی دێ کاریگەرییا هۆکارێن سۆزداری کێمتر بیت.

د ڕاستیدا سیمایێن(درێژی و قەبارە و ماوە)، کو خودان پیڤەرن، کو پلەیێن جودا هەنە و ئەڤ پلەیێن جیاواز د گرنگن بۆ دیارکرنا هەلویست و سۆزان. ئەڤجا چەندییا جوداهییا ڕەهەندێ واتایا حەرفی ژ واتایا مەبەستدار، ئاستێ هەست و سۆزان ئەوا دهێتە ڤەگوهاستن دیاردکەت - کەواتە بکارهینانا زمانی کردەیەکا میکانیکی نینە، ژبلی واتایا حەرفی کو زۆربەیا ڕستەیان واتایا سۆزداری، گازندە و تانلێدان ...هتد تێدا هەیە- وەکو:

a – ئەڤ ڕۆژە خۆشترین ڕۆژە د ژیانا مندا.

b-1- ئەوی د ڕۆژەکێدا سێ ڕێز ب کۆمپیۆتەری نڤێسان.

2- ئەوی د حەفتیەکێدا سی ڕێز ب کۆمپیۆتەری نڤێسان.

3- ئەوی د چرکەکێدا سێ ڕێز ب کۆمپیۆتەری نڤێسان.

د ڕستەیا(a)سۆزەکا ئەرێنی هەیە، کو ئاخڤتنکەر یێ کەیفخۆش و ب پەرۆشە و ئەڤەژی ب شێوەکێ بەرچاڤ ب ڕێکا ڕستەیا:(ئەڤ ڕۆژە خۆشترین ڕۆژە د ژیانا مندا.)دیاردبیت، بەلێ د ڕستەیێن:(2، b1:)دا، سۆزەکا نەرێنی دیاردبیت، کو ئاخڤتنکەر هەست ب تورەبوونێ ژ کەسەکی دکەت، کو ل سەر دئاخیت. کو ئاخڤتنکەری زێدەبێژی د ئاخڤتنا خۆدا بکارهینایە. ئەوژی:(ماوەکێ زێدە یێ هاتییە برین، کو پێدڤی نەدکر هندبا). ئەڤجا بکارهینانا پەیڤا(حەفتیەکێ) پتر زێدەبێژی تێدا هەیە ژ پەیڤا(ڕۆژەك). هەر چەندە ئەڤ هەر دوو ڕستە دەربڕینێ ژ هندێ دکەن، کو ئاخڤتنکەر یێ تورەیە. بەلێ ڕستەیا (b3) واتایا نەرێنی بۆ واتایا ئەرێنی ڤەدگوهێزیت. کو ئاخڤتنکەر یێ سەرسۆرهێنەر و حێبەتییە ب ئەوی، کو ب تنێ چرکەیەك مەزاختییە، ئانکو (ماوەیەکێ کێم) مەزاختییە. ئانکو مەبەستا ئاخڤتنکەری ئەوە، کو ئەو بلەزاتییەکا گەلەك دنڤێسیت(Aljadaan,2018,5).

3-زێدەبێژی و چەند دیاردەیێن نەحەرفی

3-1-زێدەبێژی د ناڤبەرا واتایا حەرفی و نەحەرفیدا:

هندەك زانا د ئەوێ باوەرێدانە، کو نابیت د ئێك دەمدا واتایەك یا حەرفی – literal meaningبیت و نەحەرفی- non-literal meaning ژی بیت. بەلێ هندەکێن دی دبێژن، دبیت د ئێك دەمیدا واتایەك یا حەرفی و نەحەرفی ژی بیت. ئەڤ چەندە ژی ب ڕێکا دەوروبەری ب دەستڤە دهێت. ئانکو ئەگەر دەوروبەر هاتە دویرئێخستن، دێ وەکو واتایەکا حەرفی سەرەدەری ل گەل پێکهاتێ هێتە کرن و ئەگەر د شرۆڤەکرنا ئەوێدا دەوروبەر هاتە وەرگرتن، ل ئەوی دەمی وەکو واتایەکا نەحەرفی سەرەدەری ل گەل ئەوێ پێکهاتێ دێ هێتە کرن.

ڕاڤەکرنا سەرکەڤتی ب شێوەیەکێ مەزن پشتبەستنێ ل سەر زانینا ڕەوشەنبیرییێ ئەوا ل دەڤ گوهداران دکەت و بێی ئەڤێ زانینێ چێدبیت مرۆڤ بەرهنگاری زەحمەتییێ د

zearean.seleem@uod.a

تێگەهشتنا واتایا ڕاستەقینە یان واتایا دروست یا زێدەبێژییێدا بیت. د ڕاستیدا باراپتر زێدەبێژییێ دوو واتا هەنە:

أ-واتایا ئاشکەرا: د شیاندایە ب ناڤێ واتایا حەرفی بهێتە ناڤکرن.

ب-واتایا ڤەشارتی: د شیاندایە ب ناڤێ واتایا نەحەرفی بهێتە ناڤکرن(Kelei,2016,6).

هەبوون و زانینا ڕەوشەنبیرییێ هاریکارییا کەسی یان مرۆڤی دکەت کو واتایا دروست یا زێدەبێژییێ هەلبژێریت، چونکی ئەوی زانینا پێشوەخت ل سەر زێدەبێژییێ هەیە و ئەڤە هاریکارییا کەسی دکەت ژبۆ دەستنیشانکرنا واتایا زێدەبێژییێ(Kelei,2016,6). بەری ئەم بەحسێ ڕاڤەکرن و شرۆڤەکرنا زێدەبێژییێ د ناڤبەرا واتایا حەرفی و نەحەرفیدا بهێتە کرن، پێدڤییە بهێتە دیارکرن، کا واتایا حەرفی و نەحەرفی چنە.

مەبەست ژ واتایا حەرفی ئەو واتایە ئەوا کو واتایەکا لۆجیکی هەی. هەروەسا واتایەکا بەدیهی و دیارە و ئەو واتایە ئەوا ب ڕێکا هێماێن زمانی ب دەستڤە دهێت، ئەو هێماێن ڕێکەڤتنا تاکەسێن جڤاکی ل سەر هەی و ئەو هیمانە، کو جوهەرێ زمانی دروستدکەن(فرانسوا ریکاناتی، 2018، 115-116). هەروەسا واتایا حەرفی ل گەل ڕاستییێن ڕێپێدای د ژینگەها بکارهاتیدا ڕێکدکەڤیت. زێدەباری هندی واتایا حەرفی سیمایەکێ واتایی یان چەند سیماێن واتایی هەنە و دەربرینی ژێ دکەت(Claridge,2011,4).

بەلێ مەبەست ژ واتایا نەحەرفی ئەو واتایا کو باراپتر واتایەکا لاوەکییە و ل سەر واتایا حەرفی دهێتە دانان و پشتبەستنێ ب دەوروبەری دکەت. بۆ نموونە واتایا حەرفییا ڕستەیا (پۆل یێ تێهنییە.) کو ڕستەیەکا ڕاگەهاندنە ل دۆر تێهنیبوونا پۆلی، بەلێ واتایا نەحەرفی یا ئەڤێ ڕستەیێ ئەوە، کو ئاخڤتنکەر ب شێوەیەکێ نەڕاستەوخۆ واتایەکا سەربار ل سەر ڕادگەهینیت، ئەوژی ئەوە، کو (دڤێت ئاڤێ بدەنە پۆلی) (فرانسوا ریکاناتی، 2018، 118).

ب دیتنا (کلارچ)ی واتایا حەرفی ئەو واتایا تەقلیدی و پێکهاتەییە، ئەواکو ب دەوروبەری کاریگەر نەبیت. هەر وەکو د ئەڤێ دانوستاندنا ل خوارێدا دیاردبیت:

لوسی: ئەز دبێژم تۆ ئەنانیترین مرۆڤی ل سەر گۆیا زەمینی.

جورج: ئەڤە تشتەکێ بێڕامانە. ئەرێ تە دیدارا هەمی کەسان ل سەر گۆیا زەمینی کرییە.

دەربڕینا(ئەنانیترین مرۆڤی ل سەر گۆیا زەمینی) دشیاندایە وەکو زێدەبێژی بهێتە هژمارتن، کو د شیاندایە واتایا ئەوێ دەربڕینێ، ب حەرفی وەربگرین، هەر چەندە زێدەبێژی تێدا هەیە. ئەوژی ئەوە جۆرج ئەنانیترین مرۆڤە ل سەر گۆیا زەمینی و د بەرسڤدانا ئەوی ژیدا (جورج)ی بەرسڤا ئەوی دایە، ئەرێ تە دیدارا هەمی مرۆڤان ل سەر گۆیا زەمینی کرییە یان نە، هەتا تۆ ئەڤێ بڕیارێ ددەی(Claridge,2011,29).

ئەڤجا سەبارەت دەربڕینا زێدەبێژییێ، هەر دوو واتاێن حەرفی و نەحەرفی دگرنگن. کو دبیت ل دەڤ زێدەبێژییێ واتایا حەرفی هەبیت، کو گریمانا هندی ناهێتە کرن، کو ب ڕێکا دەوروبەری بهێتە تێگەهشتن. وەکو د نموونەیا ل سەریدا دیاردبیت، هەروەسا د ئەڤێ نموونەیێ ژیدا:"ئەڤ پیسترین جهە و مەزنترین ئاژاوە لێ هەیە." بەلێ هندەك جاران د زێدەبێژییێدا واتایا حەرفی بەرزەدبیت و مەبەست ڕۆلێ خۆ دبینیت، ئانکو واتایا نەحەرفی گرنگە. وەکو پەیڤێن(بۆمب، هزار، چەرخ) ل دەمێ ئەڤ پەیڤە ل دویڤ هەلویستێن دیارکری، تێگەهێ زێدەبێژی بدەن (ژێدەرێ بەرێ، 27-28).

ئانکو ژ ئەڤێ چەندا ل سەری بۆ مە دیاردبیت، کو واتایا حەرفی و نەحەرفی ژی دشێن زێدەبێژییێ بگەهینن. هەر چەندە زێدەبێژی پتر پشتبەستن ب واتایا نەحەرفی دکەت، ئەوژی بۆ مەبەستا زێدە کاریگەری و ئازراندنێ، د ئەڤێ بواریدا، (کروز)دبێژیت:"ئێك ژ سیماێن بەربەلاڤێن زێدەبێژییێ ئەوە، کو ب سانەهی ل گەل بکارهینانێن نەحەرفی دهێتە تێکەلکرن" (Kreuz & etal,1996,93). بەلێ ل گەل هندێ ژی واتایا حەرفی ژی دشێت زێدەبێژی ئەنجامبدەت. ئەوژی ل دەمی واتایا حەرفی د ناڤ تێگەهێ دەوروبەریدا یا مەبەستدار نەبیت. ئەڤجا ل ڤێرێ "دەوروربەر" خالەکا ڤەبر و دیارە بۆ دیارکرنا واتایا حەرفی و نەحەرفییا دەربڕینا زێدەبێژییێ. هەر وەکو ل خوارێ دیاردبیت:

1-زێدەبێژی وەکو واتایەکا حەرفی:

zearean.seleem@uod.a

وەكو:

a - 1 - ئەڤە مەزنترین بۆمبە ل جیهانێ.

b- تۆ پشت ڕاستی؟

د ڕستەیا(1 - a)دا: (ئەڤە مەزنترین بۆمبە ل جیهانێ.) زێدەبێژی تێدا هەیە و واتایا ئەوێ یا حەرفی هاتییە وەرگرتن، چونكی (1- b) گومان ل سەر هەیە، لەوا پرسیار لێ كرییە و گوتییێ ئەڤێ چەندێ دووپاتبكە و پاشی ئەوێ بڕیارێ بدە، هەر ئەڤە بوویە ئەگەر كو زێدەبێژی د واتایا حەرفییا ڕستەیا(1 -a)دا پەیدابببیت.

2-زێدەبێژی وەكو واتایەكا نەحەرفی:

وەكو:

a - 1 -ڕووژێ چەند كەس سەرەدانا ڕێڤەبەرییا هەوە دكەن؟

b-ملیارەك.

د بەرسڤدانا (1 -a)دا، (1 -b) زێدەبێژی ب ڕێكا ژمارەیا (ملیارەك) بكارهینایە و ئەو دێ ئەڤێ چەندێ ب ڕێكا دەوروبەری تێگەهیت، كو ڕۆژێ گەلەك كەس سەرەدانا ئەوان دكەن، بەلێ هەر نابنە (ملیارەك) و ئەڤێ چەندێ زێدەبێژی پەیداكرییە و ل ڤێرێ (1- a) ژمارەیا (ملیارەك) ب شێوەیەكێ حەرفی وەرناگریت.

a-2-من دوهی چەوا بەرسڤا ئەویدا؟

b-تە بۆمبەك پێڤە پەقاند.

د بەرسڤدانا (2- a)دا، (2 -b) زێدەبێژی ب ڕێكا پەیڤا (بۆمب) بكارهینایە، كو ل ڤێرێ ئەو پەیڤا(بۆمب) وەك واتایا حەرفییا ئەوێ وەرناگریت، كو(<+چەك>)ە، بەلكو ب ڕێكا دەووبەری پەنایێ بۆ واتایا ئەوێ یا نەحەرفی بیت، ئەوژی ئەوە، كو (هەمی تشت تە بۆ ڕوهنكرن.)

2-3-زێدەبێژی و چەند دیاردەیێن نەحەرفی:

زێدەبێژی ل ئەوی دەمی ب دەستڤە دهێت، ل دەمێ گوهدار ئەوێ بۆشاهییێ ئەوا د ناڤبەرا ئەوا ئاخڤتنكەری مەبەست بیت و چەواییا دروستییا حالەتێدا دادگریت. زێدەبێژی ب گەلەك ڕێكان چێدبیت. دبیت زێدەبێژی ب تنێ ڕوییدەت، كو دبێژنێ زێدەبێژییا ڕووت یان پاك و چێدبیت ل گەل دیادە و كردەییێن دی یێن نەحەرفی وەكو سڤكاتیكرن و گشتگیركرن و میتافۆرێ یان هەر كردەیەكا دی یا نەحەرفی ڕوییدەت(Aljadaan,2018,19-20).

هندەك میكانزمێن پراگماتیكی یێن ژێكجودا هەنە، كو پشكدارییێ د ڕاڤەكرنا كردەیێن ئاخڤتنێ یێن جودادا دكەن. ئەڤ ڕستەیا ل خواری ئەوی چەندێ ڕوهندكەت:

a-ئەڤرۆ باشترین ڕۆژە د ژیانا مندا.

ل دەمێ گوهدار پەنایێ بۆ زێدەبێژییا ڕووت دبەت، هەر وەكو د ڕستەیا (a)دا، ل ئەوی دەمی ڕاڤەكرن دێ گەلەك یا ب سانەهی بیت. ل ڤێری گوهدار دێ واتایێ ب تنێ بۆ دانەیا كێمتر زێدەبێژی د پیڤەرێ برەییدا گوهۆڕیت و ڤەگوهێزیت. ئەوژی ل دەمێ پەیڤ یان كەرەستەیێن زمانی ل سەر پیڤەرێ(برەیی) ب ڕێژەیەكا پتر دهێنە ڕاڤەكرن و ئەڤ ڕاستڤەكرنە دێ هاریكارییا گوهداران كەت، كو ئەوێ ڕستەیێ ب هەمان ڕێك تێبگەهن، ئەوا ئاخڤتنكەری مەبەست بیت و ئەوژی ئەڤەیە:(ئەڤرۆكە ب ڕاستی ڕۆژەكا نموونەیە.) هەر هەمان ڕستە چێدبیت ببیتە سڤكاتیكرن د دەوروبەرەكێ جودادا. ئەگەر گریمانەیا هندێ بهێتە كرن، كو ڕۆژا ئاخڤتنكەری یا خۆش نەبیت، ل ئەوی دەمی ئاخڤتنكەر د هەمان دەمدا زێدەبێژی و سڤكاتیكرنێ د ئەوێ ڕستەیێدا بكاردهینیت. كو دەربڕینێ ژ:(ڕۆژەكا نەخۆش) دكەت. ل دەمێ گوهدار هەولددەن، ئەڤێ واتایێ شرۆڤەبكەن، ئەو ب تنێ پشتبەستنێ ل سەر پیڤەرێ برەیێ ناكەن و ئەڤەژی دێ بیتە ئەگەرێ تێگەهشتنا واتایا مەبەستدار. ئانكو دڤێت گوهدار كۆدان ڤەكەن، داكو نواندنا لۆجیكی تێبگەهن(ژێدەرێ بەرێ، 20).

ئانكو بۆ تێگەهشتنا دەربڕینا زێدەبێژییێ ئەوا ل گەل دیاردە و كردەیێن ئاخڤتنێ یێن نەحەرفی ب دەستڤە دهێت. پێدڤییە ل سەر گوهداران پتر ژ میكانزمەكێ بكاربهینن، داكو هاریكارییا ئەوان بكەت بۆ گەهشتنا واتایا مەبەستدار، بەلێ ئەگەر دەربڕینا زێدەبێژییێ یا ڕووت بیت، ل ئەوی دەمی ب تنێ دێ پشتبەستنێ ل سەر پیڤەرێ برەیێ بۆ گەهشتنا واتایا مەبەستدار كەن (ژێدەرێ بەرێ، 20).

ئەڤجا زێدەبێژی وەكو میتافۆر و سڤكاتیكرنێیە و د هەمان دەمدا ژ ئەوان جودا ژییە، چونكی زێدەبێژی چێدبیت ب تنێ ئێك میكانزما ڕاڤەكرنێ

zearean.seleem@uod.a

یان پتر بۆ دیارکرنا گوتنێ بکاربهینیت و ئەڤە ل گەل پتریا دیاردە و کردەیێن ئاخفتنێ یێن نەحەرفی. وەکو: (میتافۆرێ و سڤکاتییێ) ڕویدادەت(ژێدەرێ بەرێ، 20).

ل دوماهییێ پێدڤییە ئەو چەندە بهێتە دیارکرن، کو سروستێ زێدەبێژی ڕێکێ ددەت، کو ب سانەهی بشێت ل گەل گەلەک دەربڕین و دیاردەیێن نەحەرفی بهێتە تێکەلکرن و بهێت.

3-2-1-زێدەبێژی و میتافۆر:

میتافۆر metaphor-ڕێکەکە بۆ دەربڕینێ ژ تشتەکی ب تشتەکی دی و باراپتر شرۆڤەکرنا میتافۆران د قوناغا سالۆخکرنێدا دهێنە بکارهینان(بول بیکر و سیبونیل ایلیج، 2018، 69). هەروەسا هاتییە پێناسەکرن کو میتافۆر ئەوە کو "وشە واتاکەی دەشارێتەوە، مەبەست لایەنە تایبەتێکانێتی"(بەکر عومەر عەلی، 2000، 31).

تێگەهشتنا میتافۆران پێدڤی ب چەند کارامەیێن زمانی و پراگماتیکینە. وەکو:

أ-هەبوونا شیانێ ل دۆر دەرئێخستنا ئاماژەکرنان ژپێخەمەت ئاڤاکرنا تێگەهێن تایبەت یێن پەیوەندی ب باتیڤە هەین.

ب-هەبوونا شیانێ ل سەر تێکەلکرنا زانیارییێن دەوروبەری ژبۆ دەرئێخستنا ئاماژەکرنان.

ج-زانینا زانیارییێن تێگەهی یێن پەیوەندی ب بابەتی و خودانێ میتافۆریڤە هەین(ساندرین زوفری، 2018، 131).

بکارهینانێن زێدەبێژی و میتافۆرێن زمانی وەکو دوو بکارهینانێن بەرفرەهـ و هەمی بکارهینانێن حەرفی خودان سالۆختن، ئانکو ب نواندن یان سالۆخکرنا حالەتێ تشتەکی د جیهانێدا ڕادبن. هەر ئێك ژ زێدەبێژی و میتافۆر ژ تێگەهەکێ بەرفرەهتر ژ ئەوێ واتایێ هەیە ئەوا د واتایا حەرفیدا هەی.

ئێك ژ وەکهەڤییێن د ناڤبەرا زێدەبێژی و میتافۆرێدا ئەوە، کو د هەر دووکاندا گوهدار ڕاستڤەکرنێ د واتایێدا دکەت هەتاکو بگەهیتە واتایا مەبەستدارا ئاخفتنکەری. هەروەسا ئێك ژ وەکهەڤییێن دی د ناڤبەرا ئەواندا ئەوە کو هەر دووك ل تەمەنەکێ پێشوەخت دهێنە تێگەهشتن. (ماکچی)ئاماژەیێ ب هندێ ددەت، کو زارۆك د ناڤبەرا تەمەنی(7-11)دا ل زێدەبیژییێ دگەهن و ئەو ئاماژەیێ ب هندێ ددەت، کو زێدەبێژی و میتافۆرێ میکانزمێن ڕاڤەکرنێن جیاواز هەنە، بەلێ (ڤارگا) ئاماژەیێ ب هندێ ددەت، کو زارۆك د ناڤبەرا تەمەنێن (4-5)دا دشێن دەربڕینێن زێدەبیژییێ بەرهەمبهینن. هەروەسا تێبگەهن ژی(Aljadaan,2018,13-14).

هەر ژ مێژە وەرە زانا ئاماژەیێ ب هندێ ددەن، کو پەیوەندی د ناڤبەرا زمانێ میتافۆری و بکارهینانێن دیێن نەحەرفیدا هەیە ئەڤە ژلایەکیڤە و ژلایەکێ دیڤە پەیوەندی د ناڤبەرا زێدەبێژی و میتافۆرێدا هەیە(Carston & Wearing,2011,239). د ئەڤێ بواریدا(سێربەر و ویلسۆن) دبێژن: د ڕاستیدا زێدەبێژی و میتافۆر ژ لایێ ڕوانگەهێن سالۆخکرن یان زمانڤانییا دەروونی یان پراگماتیکێڤە پەیوەندییەکا بهێز د ناڤبەرا ئەواندا هەیە(sperber & Wilson,2008,95).

هەروەسا (سێربەر و ویلسۆن) ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ ددەن، کو د هندەك جهاندا یا ب زەحمەت (زێدەبێژی و میتافۆر) ژێك بهێنە جوداکرن بۆ پشتەڤانییا بۆچوونا خۆ ئەڤێ نموونەیا ل خوارێ دهینن:

-سۆزان فریشتەیە.

ئەڤ نموونەیا ل سەری د هەمان دەمدا دبیتە زێدەبێژی و دبیتە میتافۆر ژی، کو دبیتە زێدەبێژی ئەوژی ژبەر پەیڤا (فریشتە)یە، چونکی دبیت سۆزان یا باش بیت، بەلێ نە ب پلەیا فریشتەیان. هەروەسا دبیتە میتافۆر، چونکی (فریشتە) بۆ واتایا خۆ یا فەرهەنگی بکارنەهاتییە (ژێدەرێ بەرێ، 94).

ل سەر ئەڤێ بنەرەتی ئەو دبێژن، یا ب زەحمەتە هێلەکا ڤەبڕ کو د ناڤبەرا (زێدەبێژی) و (میتافۆر)ێدا هەبیت. ب واتایەکا دی هەر ئێك ژ زێدەبێژی و میتافۆرێ دوو حالەتێن هەڤسنوورن بۆ ئێك و دوو، کو هەر ئێك ژ ئەوان ب ئاشکەرایی و ب تەمامی ناکەڤیتە سەر ئێك هێلا جودا ژ یا دی. ئەڤجا ژبەر هندێ ژێکجوداکرنا ئەوان ژ ئێك گەلەك جاران ئاریشەیە (ژێدەرێ بەرێ، 94).

لایەنگرێن تیۆرا پەیوەندیکرنێ دبێژن، زێدەبێژی سەر ب میتافۆرێیە. هەروەسا زێدەبێژی و میتافۆر دوو بکارهینانێن بەرفرەهن د زمانیدا و ئەڤ هەر دووکە داخوازی ژ گوهداری دکەن، کو تێگەهەکی دەستنیشانبکەن، کو واتایا

zearean.seleem@uod.a

ئەوێ یا بەرفرەهتر بیت ژ ئەوێ واتایێ ئەوا د ناڤ واتایا حەرفیدا هەی، هەر چەندە ل سەر ئەوێ و ژ ئەوێ واتایێ چێبووینە. ئەڤجا ژبەر هندێ پەیڤا (کەلی-boiling) د ئەڤێ نموونەیا ل خوارێدا د شیاندایە د دەوروبەرێن جیاوازدا وەسا بهێتە تێگەهشتن، کو زێدەبێژییە یان میتافۆرە، ئانکو میکانزما تێگەهشتنی بۆ هەر دوو شرۆڤەکرنان یا جیاوازە:

-ئاڤ یا دکەلیت.

تێگەهێن کۆدێن(ئاڤ و کەلیان)ێ یێن ڤەشارتی ڕێکێ ددەنە گوهداران کو بگەهنە زانینا ئەوان یا بەرفرەه، ئەوژی ل دۆر (ئاڤا کەلیای) کو ئەڤان زانیارییێن ل خوارێ ب خۆڤە دگریت:

a-کەلین و پەقیژکێن ئاڤێ د بن پێلاندا، هلمێ ددەن.

b-ئاڤ گەلەك یا گەرمە بۆ دەست و سەر شویشتنێ.

c-ئاڤ یا گونجایە بۆ چێکرنا چایێ، یا مەترسییە بۆ دەستکرنێ.

ئەڤ واتایێن ل سەری ل دویڤ پلەیا ئەکتیڤییا ئەوان د دەوروبەرێن جیاوازدا دهێنە گوهۆڕین و د شیانا ڕاڤەکریدا هەیە بگەهیتە ئەوان واتایێن ل سەری ئەوێن ژ (کەلیان)ێ دەردکەڤن. ئەوژی ب ڕێکا ڕاستڤەکرنێن پراگماتیکی یێن کۆدی و ئەوژی پشبەستنێ ل سەر زانیارییێن د (c)دا هەین و ل هندەك دەمێن دی ل سەر (b) و (a) دکەت(Carston & Wearing,2015,18-19).

ئەڤجا ل دەمێ ڕستەیا (ئاڤ یا دکەلیت.) بهێتە گوتن، ئەوژی ل دەمێ (حەنەفی)دهێتە ڤەکرن و ئاڤەکا تیهنشیر ژێ بهێتە خوارێ، ل ئەوی دەمی دێ بڕیار هێتە دان، کو زێدەبێژییە و ڕاڤەکرن د بنەرەتدا دێ پشبەستنێ ل سەر زانیارییێن زانینێ یێن (b) کەت، بەلێ ل دەمێ هەمان ڕستە بهێتە گوتن و تەماشەی بارۆڤەکا بهێز د دەریاییدا بهێتە کرن. ل ئەوی دەمی دێ دەربڕین یا میتافۆری بیت و ب شێوەکێ مەزن پشتبەستن ل سەر(a) دهێتە کرن، نەکو ل سەر چ زانیارییێن دی کو گرێدای بیت ب پلەیا گەرمێڤە یا ئاڤێڤە. بەلێ ل دەمێ پشتبەستن ل سەر زانیارییێن(c) دهێتە کرن، ل ئەوی دەمی دەربڕین دێ حەرفی بیت، ئانکو نابیتە زێدەبێژی و میتافۆری(Carston & Wearing,2015, 19).

د یسان نموونەیا ل خوارێ ژی ل دویڤ دەوروبەرێن جیاواز زێدەبێژی و میتافۆر و واتایا حەرفی ژێکجودادبن:

1-ئەوی فیلمی ئەز نەخۆش کرم.

تێگەهێ پەیڤا(نەخۆش) گەلەك تایبەتمەندییێن بابەتییێن جیاواز هەنە و هەر ئێك ژ ئەوان کردەیەکا ئاخڤتنێ یا میتافۆری هەیە. کو ب ڕێکا دەوروبەری و زانیارییێن ئینسکلۆپیدییێن بەرفرەە ئەوێن د تێگەهێ پەیڤا (نەخۆش)دا هەین، هاریکارییا چەواییا ڕاڤەکرنا گوهداری بۆ دەستنیشانکرنا واتایا ئەوێ دکەن. ئەو تایبەتمەندی ژی ئەڤەنە:

a-هلاڤێتن.

b-کێژبوون.

c-تۆرەبوون

d-دەربڕینەك بۆ دیارکرنا کارڤەدانا دەروونی یا نەرێنی.

ل دویڤ دەوروبەرێ د (a1-)دا، دێ گوهدار ب واتایەکا حەرفی تێگەهیت، بەلێ ل دویڤ دەوروبەرێ د (b1-)دا، ل ئەوی دەمی دێ گوهدار نێزیکی واتایا مەبەستداربیت، بەلێ ل دویڤ دەوربەرێ د(c-1)دا هەی، واتایەکا زێدەبێژی دێ ل دەڤ گوهداری ب دەستڤە هێت، بەلێ ل دویڤ دەوروبەرێ د(d-1)دا گوهدار دی ب شێوەکی میتافۆری شرۆڤەکەت و تێگەهیت(Aljadaan,2018,12).

ب شێوەیەکێ گشتی زێدەبێژی یا حەرفی نینە، بەلێ باهرا پتر هندەك تایبەتمەندی و سیمایێن میتافۆری پێڤە دگرێداینە(Guest,2004,8). وەکو:

-کتێب ژ دەڤێ من دەردکەڤن. (زێدەبێژییە، چونکی کتێب ژ دەڤی دەرناکەڤن، بەلکو زانست)

-ئەو ژ کەنیا پەقی. (زێدەبێژییە، چونکی کەس ژ کەنیا ناپەقیت، بەلکو کەیفخۆش دبیت)

ئەگەر تەماشەی ئەڤان هەر دوو نموونەیێن زێدەبێژی یێن ل سەری بهێتە کرن، دێ بینین واتایا ئەوان ب ڕێکا واتایا حەرفی یا پەیڤان ب دەستڤە ناهێت، بەلکو واتایەکا میتافۆری هەنە.

(ڕۆبەرك و کریز) ئاماژە ب هندێ دان، کو هەلبژارتنا ئارمانجێن گوتارا زێدەبێژییێ گرێدای زمانێ میتافۆرینە. هەروەسا تێبینییا چار هۆکارێن

گرنگ بۆ بکارهینانا زێدەبێژییێ کرن. ئەوژی ئەڤەنە:

1-دووپاتکرن.

2-ڕوهن و ئاشکەرایی.

3-یا ب ترانە و ب کەنی بیت.

4-تشتەکێ گرنگ زێدەبکەت و پێشکێشبکەت (ژێدەرێ بەرێ، 8).

ل دوماهیکێ پێدڤییە جوداهییێن د ناڤبەرا زێدەبێژی و میتافۆرێدا د ئەڤان خالێن ل خوارێدا بهێنە دیارکرن:

1-جوداهیا ئێکێ: ئەڤە بریتییە ژ ئەوی پیڤەری ئەوێ هەر ئێك ژ زێدەبێژی یان میتافۆرێ ل دەمێ شرۆڤەکرنا ئاخڤتنێ بکاردهینیت. ئاخڤتنکەر ل دەمێ گوهداریا ئاخڤتنەکێ دکەت، ئەو ب ڕاستڤەکرنا کو ل گەل دەوروبەری یا گونجای بیت ڕادبیت و ئەڤ پرۆسێسا ڕاستڤەکرنێ ملکەچی دوو پیڤەران دبیت. ئەوژی ئەڤەنە:

أ-**پیڤەری جۆری:** ئەڤ پیڤەرە ب ڕاڤەکرنا دەربڕینێن میتافۆرێ ڕادبیت.

ب-**پیڤەری برەیێ:** ئەڤ پیڤەرە ب ڕاڤەکرنا دەربڕینێن زێدەبێژییێ ڕادبیت (Aljadaan,2018,14-15).

ئەگەر ئەڤ نموونەیا ل خوارێ هاتە وەرگرتن. ئەڤ چەندە دێ پتر ڕوهنبیت.

-ئەوێ ڕویدانێ ئەز ئێشاندم.

أ-ل دویڤ پیڤەرێ جۆری: ل دەمێ ئاخڤتنکەر ئەوێ ڕستەیا ل سەری دبێژیت و ئەوی دڤێت ب شێوەیەکێ میتافۆرێ بهێتە ڕاڤەکرن و تێگەهشتن. ل ڤێرێ ئاخڤتنکەر پێشبینییێ ژ گوهداری دکەت، کو ئەو ب ڕاستڤەکرنەکێ ل دویڤ پیڤەرێ جۆری ڕاببیت. ئەڤجا ل ڤێرێ ئاخڤتنکەر هەولددەت ب ڤەکرنا کۆدێ دەربڕینا سەری ڕادبیت. ل ڤێرێ ئەو ل دویڤ دەوروبەرێ گونجای دێ گەهیتە تێگەهشتنا میتافۆرییا مەبەستدار بۆ ئەوێ دەربڕینێ. ئەوژی ئەڤەیە:(کاریگەرییەکا دەروونی نەرێنی ل سەر گوهداری هەبوو.)

ب-ل دویڤ پیڤەرێ برەیێ: ل دەمی مەبەستا ئاخڤتنکەری ڕاڤەکرنەکا زێدەبێژی بیت. ل ئەوی دەمی ئاخڤتنکەر پێشبینییا هندێ ژ گوهداری دکەت، کو ئەو دێ گەهیتە گریمانێن چاڤەرێکری و دێ ل سەر ڕاستڤەکرنا برەیێ کارکەت. ئەوژی چێدبیت ئەڤ واتایە بیت.(ئەوژی هەستکرنە ب نەبوونا ئاراممییێ و تۆرەبوونێ.)

2-جوداهیا دووێ: ل ڤێرێ گوهدار ب کریارا بەرفرەهبوون و بەرتەنگبوونێ ڕادبن، ل دەمێ ب تێگەهشتنا میتافۆرێ ڕادبن، بەلێ ب تنێ ب بەرتەنگبوونا واتایێ ڕادبن، ل دەمێ ب ڕاڤەکرنا زێدەبێژییێ ڕادبن. وەکو د ئەڤێ نموونەیا ل خوارێدا دیاردبیت:

-ئەو فریشتەیە.

ل ڤێرێ ئەگەر ئاخڤتنکەری ب شێوەیێ میتافۆر بکارهینا بیت. ل ڤێرێ پێدڤییە گوهدار ل دویڤ بەرتەنگی و بەرفرەهبوونا واتایێ بچن، داکو ئەڤێ واتایێ تێبگەهن. ل ڤێرێ گوهدار دێ کارکەن بۆ بەرتەنگبوونا ڕاڤەکرنا واتایا پەیڤا(فریشتە-Angel)، کو دێ ب تنێ سیمایێن سەرەکی یێن فریشتەی ب خۆڤە گریت. ئانکو دێ ب تنێ بۆنەوەرێن ئەسمانی/ڕوحی ب خۆڤە گریت. پشتی هینگێ دێ ب بەرفرەهکرنا واتایێ ڕابن، کو ل ئەوی دەمی دێ هەمی کەسێن باش ب خۆڤە گریت. ئانکو ل دەمێ ڕاڤەکرنا میتافۆرێ گوهدار تێکەلییەکێ ژ بەرفرەهبوون و بەرتەنگبوونێ بکاردهینیت، داکو بگەهیتە واتایا مەبەستدار، بەلێ ل دەمێ ڕاڤەکرنا زێدەبێژییێ گوهدار ب تنێ پێدڤی ب بەرفرەهبوونا واتایێ دبن(Aljadaan,2018, 15).

3-جوداهیا سێیێ: د ئەڤێ جیاوازییێدا میتافۆر چێدبیت ماوێ ئەوێ یێ درێژبیت یان یێ کورت بیت، بەلێ ماوێ زێدەبێژی بەردەوام یا کورتە. ئانکو یێ کاتییە(ژێدەرێ بەرێ، 16). ب واتایەکا دی پەیڤەکا وەکو(نێرگز) ل دەمێ د ناڤ ڕستەیێدا دبیتە میتافۆر، چێدبیت بۆ ماوەکێ درێژ بمینیت یان چێدبیت بۆ ماوەکێ کورت بیت، بەلێ ل دەمێ ئەو پەیڤە بۆ مەبەستا زێدەبێژییێ دهێتە بکارهینان. بەهراپتر بۆ ماوەکێ کاتییە و ب تنێ د هەلویستەکێ دیارکریدایە و ژدەرڤەی هەلویستی ژ زێدەبێژییێ دکەڤیت و بەهرا پتر واتایا ئەوێ یا حەرفی زالدبیت.

4-جوداهیا چارێ: ل دەمێ ئاخڤتنکەر زێدەبێژییێ بکاردهینن. ئەو حالەتێ سالۆخدکەن. ئانکو ل ڤێرێ میتافۆر جیهانێ سالۆخدکەت(ژێدەرێ بەرێ، 16). بۆ نموونە:

-تۆ گورگی.

ل دەمێ ئاخڤتنکەر نموونەیا ل سەری دبێژیت، ئەو کەسەکی ب نەرێنی سالۆخدکەت. کو ئەڤ واتایا نەرێنی یا میتافۆری ژ ئەنجامێ بکارهینان و هەلبژارتنا پەیڤا(گورگ) ب دەستڤەهاتییە، بەلێ ئەگەر ل جهێ پەیڤا(گورگ)، پەیڤا(شێر) د ئەوێ ڕستەیێدا هاتبا بکارهینان یان هەلبژارتن، ل ئەوی دەمی میتافۆر دێ واتایەکا ئەرێنی سالۆخکەت. ئەڤجا ل ڤێرێ ئاخڤتنکەر ب تنێ میتافۆرێ بکاردهینیت، داکو ئەو حالەتی وەسفبکەت یان سالۆخدکەت ئەوێ بەحسدکەت.

ژ ئالیەکێ دیڤە، ل دەمێ ئاخڤتنکەر دەربڕینێن زێدەبێژییێ بکاردهینیت، ئەو ئەوان تشتێن ڕوییدەن سالۆخناکەن، بەلکو ئەوێ چەندێ دیاردکەن، ئەوا هەست پێدکەن، ل دویڤ ئەوێ کریارێ. هەر وەکو د ئەڤێ نموونەیا ل خوارێدا دیاردبیت:

-ئەوی ئەڤرۆ هەمی ب نڤیسینا سێ پەیڤان ل سەر کومپیۆتەری بوراند.

د ئەڤێ نموونەیا ل سەریدا ئاخڤتنکەر هەلویستی ڤەدگوهێزیت. ئانکو ل دەمێ ئاخڤتنکەر زێدەبێژییێ د ئاخڤتن و نڤیسینێن خۆدا بکاردهینن. ئەوان حەز و ئارەزوو هەیە بۆ ڤەگوهاستنا ئەوێ چەندێ و هەستێ خۆ بەرامبەر ڕویدانێ ب شێوەیەکێ زێدەرۆ دیاربکەن. د ئەوێ نموونەیێدا ئاخڤتنکەر یێ ڕازی نینە ژ پێشکێشکێشکرنا ئەوی کەسی ئەوێ ل سەر دئاخڤیت. ئانکو زێدەبێژییێ پێکهاتەکا هەلسەنگاندنێ هەیە، بەلێ میتافۆرێ کارێ سالۆخدانێ هەیە(ژێدەرێ بەرێ، 16).

3-2-2-زێدەبێژی و نەراستی:

ب شێوەیەکێ گشتی زێدەبێژی دەربڕینێ ژ تشتەکێ نەراست دکەت و گوهدار دزانیت، کو ئەو تشت د ڕاست نینن، بەلێ بکارهینانا زێدەبێژییێ دبیتە ئەگەر ئەو تشت پتر یێ کاریگەر و ڕازیکەر بیت.

زێدەبێژی سەردابرنەکا ڕاستگۆیە، ژبەرکو ئەو نواندنەکا هەلە ددەتە بارودۆخی یان حالەتێ و د هەمان دەمدا ئاماژەیێ ب حالەتێ ڕاستەڤینە یێ کاروباران دکەت. ب واتایەکا دی (لیچ) بۆ هندێ دچیت، کو ڕاستی هەمی دەمان نواندنا حالەتێ هەلبژارتنێ د ناڤبەرا دروستی و نەدروستییێدا ناکەت، چونکی گوتنا ڕاستییێ بابەتەکێ خودان پلەیە(Leech,1969, 146).

هەر وەکو بەری نوکە هاتییە دیارکرن،(مۆرا)ی سەبارەت زێدەبێژییێ، ئەوی دیارکرییە، دەربڕینێن زێدەبێژییێ وێنەیێن نەراستن و د واقعیدا زێدەبێژن (Mora,2004,14).

ل دەمێ زێدەبێژی بۆ تەحریفکرنا ڕاستییێ دهێتە بکارهینان، ل ئەوی دەمی زێدەبێژی ئاریشەیێ د ڕاستییێدا پەیدادکەت، ئانکو دبیتە نەراست(Duny,2011, 11).

نەراستی- untruthfulness کردەیا ب مەبەستە بۆ لادانێ ژ گوتنا ڕاستەڤینە و ژ ئەنجامێ ئەڤێ چەندێ هەر ئێك ژ نەراستی و زێدەبێژییێ کردەنە بۆ مەزنکرنا گوتنەکێ پتر ژ ڕاستییا ئەوێ. سروشتێ زێدەبێژییێ ژی هەڤبەندە ل گەل مەبەستێ. نەراستی بۆ سەردابرنا خەلکی دهێتە بکارهینان، بەلێ زێدەبێژی مەزنکرنە ل پشت سنوورێ ڕاستییێ و وە ل تشتی دکەت، کو مەزنتر یان باشتر یان خرابتر لێبهێت ژ ئەوا هەی (ژێدەرێ بەرێ، 11). وەکو:

- ئەگەر فلان کەس نەبیت زانکۆ دێ ژناڤچیت. (زێدەبێژی ب مەبەستا مەزنکرنێ هاتییە بکارهینان .)
- ئەو ژ کوردستانێ هەمییێ زیرەکترە. (زێدەبێژی ب مەبەستا باشییێ هاتییە بکارهینان.)
- ئێك ژ قوتابییێن مە ناخوینیت. (زێدەبێژی ب مەبەستا خرابییێ هاتییە بکارهینان.)

د ئەڤان نموونەیێن ل سەریدا زێدەبێژی هلگرا مەبەستەکییە، کو سەر ب نەراستییڤەنە، د ڤێرێدا پەیوەندی د ناڤبەرا نەراستی و زێدەبێژییێدا چێدبیت، بەلێ هەمی گاڤان هەر دوو ئێك نینن. د ئەڤی بواریدا(دونی) دبێژیت:(چێدبیت زێدەبێژی ژ ڕاستییێ دویربکەڤیت یان چێدبیت پەیوەندییەکا بهێز ب ڕاستییڤە هەبیت) (ژێدەرێ بەرێ، 9). ئانکو چێدبیت تشتەك زێدەبێژی تێدا هەبیت، بەلێ یێ ڕاست ژی بیت. وەکو د نموونەیا ل خوارێدا دیاردبیت:

-تۆ مامۆستایەکی ژ هەمی مامۆستایێن زانکۆیێ چالاکتری.

د ئەڤێ نموونەیا ل سەریدا چێدبیت ئەو زێدەبێژییا هاتییە کرن یا ڕاست بیت، ئەوژی ل دەمێ ژمارەیا پەرتووکێن ئەوی مامۆستایی نڤیسایێن پتربن ژ پەرتووکێن هەمی مامۆستایێن دی یێن زانکۆیێ نڤیسایێن یان چێدبیت ئەوی ب

zearean.seleem@uod.a

تنێ داهێنانەك د ناڤ مامۆستایێن زانكۆیێدا كربیت و ئەڤێ چەندێ ناڤودەنگی دابیتە ئەوی مامۆستایی، كو د ئەنجامدا وەسا بهێتە تەماشەكرن، كو ژ هەمی مامۆستایێن دی پتر بهێتە بەرچاڤ یان ژبەر هەر ئەگەرەكێ دییێ ڕەوا بیت، كو ل دەڤ ئەوی مامۆستای هەبیت و ل دەڤ مامۆستایێن دی نەبیت.

3-2-3-زێدەبێژی و سڤكاتیكرن:

ل دەمێ دەربڕینێن ئازرێنەر بۆ سڤكاتییێ- Irony دهێنە بكارهینان. ئاخفتنكەر تشتەكێ دەردبڕن، كو ب ڕێكا ئەوێ دەربڕینێ ژ ناڤەرۆكەكا ب تەمامی جیاواز بكەن. مرۆڤ ژی د كارهینانا سڤكاتیكرنێدا د شارەزانە، كو ئەو بكاردهینن داكو بۆ دانوستاندن و دروستكرنا پەیوەندییێن كەسی ل گەل كەسان ڕێكبێخن. هەر چەندە گوهداران مەترسیا خەلەت تێگەهشتنێ هەنە، ل دەمێ ئاخفتنكەر سڤكاتیكرنێ بكاردهینن، بەلێ ل گەل هندێ ئەو د ئارامن ل دەمێ سڤكاتییێ بكاردهینن(Aljadaan,2018,16).

ب دیتنا (چیورا)ی سڤكاتیكرن شێوەیەكە ژ شێوەیێن نەرێكرنەكا نەڕاستەوخۆ، كو ژ زانیارییێن داخوازكری دەربازدبیت، كو كەسێ سڤكاتیكەر تشتی نەرێدكەت، بێیكو ئالاڤەكێ نەرێكری یێ دیار بكاربهینیت. ئەڤ نەرێكرنا نەڕاستەوخۆ ب پاراستنا هەر ئێك ژ پەیاما ئاشكەرا و ڤەشارتی ڕادبیت(Giora,1995,234-236).

ل دویڤ دیتنا(داوس و وینەر)ی سڤكاتیكرن ستراتیجیەتەكا ڕێزگرتنێیە. سڤكاتیكرن شێوەكێ هێمنكەرە بۆ ڕەخنەگرتنێ، كو پەیوەندی ب دەربڕینا جێگرڤە هەیە، كو د شیانا ئەوێدا هەیە هەمان هەلویستی دیار و ئاشكەرا بكەت. بۆ نموونە دەربڕینا حەرفییا ل خوارێ:

1-تۆ گەلەك یێ هێدی، ب شێوەكێ وەسا كو یا مەترسیدارە.

ئەڤ دەربڕینا ل سەری یا هەڤدژە بۆ دەربڕینەكا سڤكاتیكەرا ل خوارێ:

2-تۆ گەلەك یێ بلەزی، ب شێوەكێ وەسا كو یا مەترسیدارە.

دەربڕینا ژمارە(2)بۆ كەسەكی دهێتە گوتن، كو د غاردانێدا سەرنەكەڤیت و هەر دەمێ دەربڕینا ژمارە(1) بۆ كەسەكی بهێتە گوتن كو نوكە د غاردانێدا سەركەڤتییبیت، دێ سڤكاتییێ دەربڕیت و ئەڤ هەر دوو دەربڕینە هەڤدژی واتایا حەرفینە و ب ئەڤی چەندی سڤكاتییێ ڕەنگڤەددەن(Dews & Winner,1995,10).

(سیمپسۆن) دبێژیت: سڤكاتیكرنێ پێناسەیەكا باو و بەلاڤ و دووبارە هەیە، ئەوژی گوتنا تشتەكییە ژ لایێ ئاخفتنكەریڤە، كو بەرۆڤاژی مەبەستا ئەوی بیت. ئانكو سڤكاتیكرن كۆمەكە ژ پەیڤێن بكارهاتی ژبۆ ڤەگوهاستنا واتایەكێ كو بەرۆڤاژی واتایا حەرفی بیت، كو دڤێرێدا واتا ل گەل هزرێ هەڤچەشن و وەكهەڤ نینە(Simpson,2011,34).

پتریا زانایان ل سەر هندێ ڕێككەڤتینە، كو سڤكاتیكرن ب كێمیڤە ب شێوەكێ بەشی دهێتە بكارهینان بۆ بیرهینانا مە یان ڕێكێ ددەتە مە بۆ تێگەهشتنا ڕازینەبوونێ و جیاوازی یان هەڤدژییێ د ناڤبەرا ئەوا ئەم بۆ دچن و ئەوا هاتییە پێشكێشكرن(Martin,1992,87).

دەربڕینێن سڤكاتیكرنێ ب تنێ بۆ ڕەخنەگرتنێ ناهێنە بكارهینان، بەلكو بۆ تۆرەبوون و هەیەجان و بێزاركرن و پێشكێشكێشكرنا نوكتەیان ژی دهێنە بكارهینان. بۆ نموونە ڕستەیا:(ماری(پشتی كۆمبوونەكا ب زەحمەت) بێژیت: كار باش ب ڕێڤەچوو.) د ئەڤێ نموونەیا سڤكاتیكرنێدا، چێدبیت ماری ڕەخنێ بكەت و د هەمان دەمدا تۆرەببیت یان ئەو ب شێوەیێ نوكتە ئەوێ ڕستەیێ پێشكێشی هەڤالێن خۆ بكەت. دیسان دەربڕینێن سڤكاتیكرنێ بەردەوام بۆ دیاركرنا هەستێن ئەرێنی ناهێنە بكارهینان، بەلكو دبیت بۆ دیاركرنا هەستێن نەرێنی ژی بیت(Aljadaan,2018,17).

(گیبس) بۆ هندێ دچیت، كو زێدەبێژی ل گەل گالتەجاری و كێمكرن و پێكەنین و پرسیارێن ڕەوانبێژی شێوەنە ژ شێوەیێن سڤكاتیكرنێ(Gibbs,2000,12).

ب دیتنا هندەك زانا و زانایێن دەروونناسییێ زێدەبێژی جۆرەكە یان تۆخمەكە ژ سڤكاتیكرنێ، ئانكو زێدەبێژی د چارچۆڤەیێ سڤكاتیكرنێدا كاردكەت. هندەكێن دی دبێژن، سڤكاتیكرن یا جودایە ژ زێدەبێژییێ. ئەو دبێژن، سڤكاتیكرنێ سێ سیما هەنە، كو زێدەبێژییێ نینن. ئەڤ نموونەیێن ل خوارێ ئەوێ چەندێ دیاردكەت:

zearean.seleem@uod.a

1-ماری(پشتی کۆمبوونەکا ب زەحمەت) بێژیت: کار باش ب ڕێڤە چوو.

2-ئەڤرۆ باشترین ڕۆژە د ژیانا مندا.

أ-جوداهییا ئێکێ د ناڤبەرا زێدەبێژی و سڤکاتیکرنێدا: سڤکاتیکرن دەربڕینێ ژ هەلویستەکێ گالتەئامێز یان ترانەپێکەر دکەت. د ڕستەیا ژمارە(1)دا ماری ب ترانەڤە دبێژیت: کۆمبوون یا باش بوو. بەلێ د ڕستەیا ژمارە(2)دا ئاخڤتنکەر زێدەبێژییێ بکاردهینیت داکو هەلویستەکێ ئەرێنی دیاربکەت، ژبەر هندێ زێدەبێژی گالتەئامێزی و ترانەیان دیارناکەت، وەکو سڤکاتیکرن دیاردکەت.

ب-جوداهییا دووێ: ئاماژەیێن پەرە زمانی دگرنگن ل دەمێ سڤکاتیکرن دهێتە بکارهینان، بەلێ ل دەمێ بکارهینانا زێدەبێژییێ بکارهینانا ئەڤان ئاماژە و نیشانەیێن پەرە زمانی ب ئارەزوونە. مەبەست ژ نیشانێن پەرە زمانی ئەوژی هێز و ئاوازە و دەربڕینێن ڕوی و ئاماژەنە...هتد. ئانکو یا گرنگ ل ڤێرێ ئەوە کو ئاوازەیا زێدەبێژییێ د گوتنێدا نینە، بەلێ ئاوازەیا سڤکاتیکرنێ هەیە و ڕۆلێ خۆ هەیە بۆ دیارکرنا دەربڕینا سڤکاتیکرنێ.

ج-جوداهییا سێیێ: سڤکاتیکرنێ لاینگەرییەکا پیڤەری هەیە، بەلێ زێدەبێژییێ ئەڤ تشتە نینە. زێدەبێژی ڕەخنەیێ ڤەدگوهێزیت و ئاماژەیێ ب هندێ ددەت، کا دڤێت کار یێ چەوا بیت. هەر وەکو د ڕستەیا ژمارە(1)دا دیاردبیت، بەلێ د زێدەبێژییێدا دەربڕین ژ هەستەکییە، کو د ڕستەیا ژمارە(2)دا هەستەکێ ئەرێنی هەیە. د ئەوێ ڕستەیێدا ئاخڤتنکەر یێ کەیفخۆشە، ب ئەو تشتێن د ئەوێ ڕۆژێدا ڕویداین(Aljadaan,2018,18-19).

دیسان چەند خالێن دی یێن جودا د ناڤبەرا زێدەبێژی و سڤکاتییێدا هەنە. وەکو:

1-د زێدەبیژییێدا گوهدار ب ڕاستڤەکرنێ د واتاییێن حەرفیدا ڕادبن، داکو بگەهنە واتاییێن مەبەستدار، بەلێ سڤکاتیکرن وەکو زێدەبێژییێ هەمان میکانزما چارەسەرییێ بکارناهینیت.

2-ل دویڤ ڤەکۆلینان هاتییە دیارکرن، کو زارۆك ل تەمەنەکێ پێشوەخت ل زێدەبێژی و میتافۆرێ دگەهن. زارۆك ل تەمەنێ چار سالی فێری زیدەبێژییێ دبن، بەلێ ل تەمەنێ شەش سالی فێری سڤکاتییێ دبن. ئاکو زارۆك زویتر فێری زێدەبێژی و میتافۆرێ دبن ژ سڤکاتییێ. ئەڤجا ژبەر هندێ د شیاندا نینە بڕیار ل سەر هندێ بهێتە دان، زێدەبێژی سڤکاتیکرنە(Aljadaan,2018,20-21).

3- زێدەبێژی بریتییە ژ سنوور دەرچوونەکا زێدە یان پەسنەکا مەزن، کو دبیتە ئالاڤ د ئەدەبیات و پراگماتیکێدا، بەلێ سڤکاتیکرن بریتییە ژ ترانەپێکرنەکا بهێز، کو ب ڤەکوهاستنا ئاخڤتنا ل سەر تشتەکی ڕادبیت کو یا بەرۆڤاژی واتایا ئاخڤتنکەری پێشکێشکر بیت و ئەڤەژی گەلەك جاران جەختێ ل سەر چەندییا نە بەرعاقلییێ دکەت، ئەوژی ئەگەر ب شێوەکێ حەرفی ئەو ئاخڤتن هاتە وەرگرتن. وەکو: (مالا تە ئەو هند یێ مەلەڤانە، دشێیت ئۆقیانۆسی ب دەستەکێ خلاس بکەت.)

گرنگ ل ڤێرێ ئەوە بهێتە دیارکرن، کو ڕاستە جوداهی د ناڤبەرا زێدەبێژی و سڤکاتیکرنێدا هەیە. هەر وەکو ل سەری هاتییە دیارکرن، بەلێ پێدڤییە ئەو چەندە ژی بهێتە گوتن، کو هندەك جاران چێدبیت ل دویڤ مەبەست و دەوروبەری د ئێك نموونەدا زێدەبێژی و سڤکاتیکرن هەر دووك بهێنە بکارهینان.

هەر ل دۆر هاتنا زێدەبێژی و سڤکاتیکرنێ ل گەل ئێك. (دونی) دبێژیت: زێدەبێژییێ هێزەکا مەزن د دەربڕینێدا هەیە، هەر وەکو دهێتە گوتن:" پێنڤیس ژ شمشیری بهێزترە". د ئەڤێ نموونەیێدا زێدەباری هندێ کو زێدەبێژی تیدا هەیە، بەلێ ل دویڤ مەبەستێ چێدبیت ب سڤکاتی بهێتە گوتن(Duny,2011, 12). دیسان ئەڤ نموونەیا ل خوارێ هەمان هەلویست هەیە:

-زێرەڤانێن مە دفڕن.

د ئەڤێ نموونەیا ل سەریدا، زێدەبێژی تێدا هەیە، چونکی زێرەڤان نافڕن، بەلکو ل ڤێرێ مەبەست پێ ئەوە، کو د زیرەکن و بلەزن و ئەڤێ چەندێ زێدەبێژی پەیداکرییە. دیسان ئەڤ نموونەیا ل سەری ل دویڤ دەوروبەری و مەبەستا ئاخڤتنکەری چێدبیت ببیتە سڤکاتیکرن، ئەوژی ئەگەر ب واتایا بەرۆڤاژییا ئەوێ هات یان بۆ مەبەستا تۆرەبوونێ یان ب شێوەیێ نوکتە ئەو ڕستە بهێتە گوتن.

هەر وەكو ل سەری هاتییە گوتن دەربڕینێن سڤکاتییێ باراپتر د ناڤا خۆدا كاریگەرییێن نەرێنی و خراب ل پشتی خۆ دهێلن. وەكو:(تۆرەبوون، بێزاری، نیگەرانی، شكاندن، توانج...هتد). هەروەسا دبیتە ئەگەرێ دروستكرنا واتایێن هەڤدژ ب بەراورد ل گەل ژێنگەها ئەوێ. هەر وەكو د ئەڤێ نموونەیا ل خوارێدا دیاردبیت:

-ئەو نێچیرا باڵندەیێ ئەڵهۆی ب گۆپالی دكەت.

سڤکاتییێ ب كەسێ بەرامبەر بهێتە گوتن ئەوژی بۆ مەبەستا شكاندنا ئەوی بیت و د هەمان دەمدا زێدەبێژی د ئەوێ دەربڕینێدا هەیە، چونكی كەس نەشێت باڵندەیێ ئەڵهۆ ب كۆپالی بگریت، بەلكو ل ڤێرێ مەبەست پێ ئەوە كو ئەو نێچیرڤانەكێ ژێهاتی و خودان شیانە.

دیسان چێدبیت كاریگەرییێن نیگەتیڤ و خرابێن سڤکاتیکرنێ مەبەستا خۆ یا پراگماتیکی بگوهۆڕن و بۆ مەبەستەكا دییا پراگماتکی یا ئەرێنی و باش بكاربهێن. ئەڤەژی پێدڤی ب دەوروبەرەكێ گونجایە د ناڤبەرا هەڤپشكێن ئاخڤتنێدا هەبیت. دیسان دبیت هەر د ئەوان نموونەیاندا زێدەبێژی ژی هەبیت. وەكو:

a-1-كوڕ: ئەز یێ زیرەكم؟

b-كوڕ: ئەگەر ب گرنژینڤە بێژیتێ: مێری ژ تە زیرەكترن.

د ئەڤێ نموونەیا ل سەریدا(b-1) پەسنا (a-1) ب خرابی كرییە، بەلێ ب ڕێكا ئەوی دەوروبەرێ د ناڤبەرا ئەوان هەر دوو كوڕێن هەڤالدا هەی، وەكو(هەڤالینی، گرنژین) سڤکاتیکرن كاریگەری و هەڵسەنگاندنەكا خراب ناگەهینیت، بەلكو یا باش و ئەرێنییە، چونكی تۆرە و بێزار نابیت. د هەمان دەمدا د ئەوێ نموونەیێدا زێدەبێژی ب ڕێكا بەراوردكرنێ هاتییە بكارهینان، ئەوژی: مێری ژ ئەوی زیرەكترن، ئەڤەژی د بنەڕەتدا وەسا نینە.

3-2-4-زێدەبێژی و ترانەكرن(گاڵتەجاری):

هندەك زانا ترانەكرنێ- Humour د ناڤ سڤکاتیکرنێدا بەحسدكەن، بەلێ هەمی گاڤان سڤاتیکرن و ترانەكرن ئێك نینن، ئەوژی ل دەمێ سڤاتیکرن یا توند و دژوار بیت و ببیتە ئەگەرێ شكاندنا كەسێ بەرامبەر، نەكو بۆ مەبەستا كەنی و كەیفخۆشییێ بیت.

هەر ژ كەڤندا گرنگی ب ترانەكرنێ هاتییە دان و ب ناڤێ كۆمێدیا گاڵتەجاری دهاتە ناڤكرن. خۆ ژ سەر دەمێ یونانییان وەرە بگرە هەتا سەردەمێ شكسپیری و هەتا نوكە ژی ئەڤ دیاردەیە یان كردەیە بەردەوامە.

ب دیتنا (درایستەر)ی ترانەپێكرن ئێكە ژ ئەركێن زێدەبێژییێ، كو دهێتە هژمارتن ب ئالاڤەكێ پێكەنینا جیهانی، ئەوژی ژ لایێ هندەك زانایێن پێكەنیكەرڤە(Draister,1994,135).

ترانەكرن ب ئەركێ یان ب ڕۆلێ جوانكرنا بارودۆخی ڕادبیت و وە ل گوهداران دكەت، ب شێوەیەكێ ئەرێنی بەرەڤ ئاخڤتنكەریڤە بهێن. ئاخڤتنكەرێ ترانەكەر ئەوە، د پێكەنینا كەساندا سەركەڤتنێ دهینیت و وەلێ دهێت، كو ل دەڤ هەمییان یێ خۆشتڤییە. هەروەسا زێدەبێژییا ترانەكەر تێبینییێن تاكانە و كەیفخۆش بكاردهینیت. هەروەسا د دانوستاندناندا نوكتەیان بكاردهینیت. هەروەسا ب ڕێكا توانج و ڕویدان و پێشهاتێن بچویك ژی دروستدبیت (Claridge,2011,232).

ب دیتنا (گیبس)ی زێدەبێژی و ترانەكرن گەلەك جاران ل گەل ئێك دهێنە بكارهینان(Gibbs,1994,76). زێدەبێژی و ترانەكرن د ئەوێ خالێدا دگەهنە ئێك، كو هەر دووك سۆزەكا بهێز بكاردهینن داكو بگەهنە ئارمانجێ. ئەوژی جەختكرنە ل سەر خاڵەكا دیاركری و سەرنجراكێشانا كەسێ بەرامبەرە بۆ تشتەكی پتر ژ ئەوا هەی. وەكو:

-ئەڤ حەتاڤە وەسا یا دژوارە، كو سەرێن كەچەلان ل بەر دسۆژن.

د ئەڤێ نموونەیا ل سەریدا جەختكرن ل سەر خاڵەكا دیاركری هاتییە كرن، ئەوژی (سووتنا سەرێ كەچەلانە ب ڕێكا حەتاڤا دژوار). كو ئەڤ نموونە د هەمان دەمدا زێدەبێژی و ترانەكرن تێدا هەنە. زێدەبێژی ئەوە، كو حەتاڤ چەندا دژوار بیت، سەری ناسۆژیت، بەلكو گەرمدكەت. هەروەسا ترانەكرن تێدا ئەوە، حەتاڤا دژوار وەكو ترانە و گاڵتە بۆ سووتنا سەرێ كەچەلان بكارهینایە، كو ب خۆ د بنەڕەتدا وەسا نینە، بەلكو بۆ مەبەستا كەنی و كەیفخۆشی و ڕوی خۆشكرنا كەسێ بەرامبەرە.

zearean.seleem@uod.a

د ئەڤی بواریدا(کلارچ)دبێژیت: زێدەبێژی دشێت بۆ مەبەستا یاریا زمانی یان ترانەکرنێ بهێتە بکارهینان(Claridge,2011,232). ب شێوەکێ گشتی زێدەبێژی ب واتایا ژ سنوور دەرچوونەکا زێدە دهێت. ئەڤجا ترانەکرنا زێدەبێژی تێدا پێشکێشکرنەکا کومێدی یان گالتەجارییە، کو دەربرینێن زێدەبێژی یان یێن زێدە تێدا هەنە و ب خۆڤە دگریت. ئانکو ل ڤێرێ ترانەکرن زێدەبێژییەکە یان تشتەکە پتر ژ ئەوێ چەندا داخوازکری تێدا هەیە. ب واتایەکا دی ترانەکرن ئەو زێدەبێژییە یان سالۆخدانە پتر ژ ئەوێ چەندا داخوازکری ئەڤ خالەژی ئێك ژ ئەوان خالانە، زێدەبێژی و ترانەکرنێ دگەهینیتە ئێك. یان ترانەکرن کردەیەکە یان تشتەکە ب کێمیڤە یان ب شێوەیەکێ وەسا دهێتە پێشکێشکرن، کو ببیتە ئەگەرێ پەیداکرنا ڕوی خۆشی و کەیف و کەنییێ ل دەڤ کەسێن بەرامبەر.

(لونگ و گرایسەر) زێدەبێژی و ترانەکرنێ دئێخنە د ناڤ ئەوێ لیستا پێشنیارکریدا، ئەوا بۆ پۆلینکرنا بیرتیژییێ هاتییە دانان(Long & Graesser,1989,39). ئانکو ئەڤ هەر دوو کریارە ب پرۆسێسەکا ڕەمەکی ناهێنە گوتن، بەلکو ب شارەزاری و ب بیرتیژی دهێنە پێشکێشکرن.

بەلێ ل دوماهیکێ پێدڤییە ئەو چەندە بهێتە گوتن، کو گەلەك جاران زێدەبێژی د ناڤ ترانەکرنێدا هەیە و ئەڤ چەندە پەیوەندییێ د ناڤبەرا ئەواندا موکم دکەت، بەلێ هەمی گاڤان زێدەبێژی د ناڤ دەربڕینێن ترانەکرنێدا نینە. وەکو:

-هشیاربە، پێلاڤێن خۆ ژبیرنەکەی.

د ئەڤێ نموونەیا ل سەریدا زێدەبێژی نینە، بەلێ ترانەکرنە ب کەسی، چونکی چ کەس ب پێخواسی ناچیت و دەرناکەڤیت، ب تنێ کەسەکێ شێت نەبیت.

3-2-5-زێدەبێژی و کێمکرن (کورتبێژی):

پتریا زانایان د پێناسەکرنا زێدەبێژییێدا، زێدەبێژییێ ب مەنزکرنا تشتیڤە پابەند دکەن (1)، بەلێ ل گەل هندێ، هندەك زانا بۆ هندێ دچن، کو کێمکرن ژی هەر گرێدای زێدەبێژییە، چونکی د پێناسەکرنا زێدەبێژییێدا ئەو دبێژن: زێدەبێژی بریتییە ژ مەنکرن یان کێمکرنا تشتی یان بابەتی.

کێمکرن-Litotes تارایەکێ بەرۆڤاژی زێدەبێژییە، ب گشتی زێدەبێژی مەزنکرنا تشتییە، بەلێ کێمکرن بچویکرنا تشتییە.

(لیچ) دەربارەی دیاردەیا کێمکرنێ دبێژیت: کێمکرن بریتییە ژ پێخەمەت ڕەچاڤکرن و وەفاداری بۆ کێمکرنێ، کو گرنگییێ ب زێدە ڕوهنکرنێ د دەربرینێدا ددەت(Leech,1983 ,146). هەروەسا کێمکرن بابەتێ پێشکێشکری ب بچویکی و ب گەلەك کێمی نیشانددەت(Leech,1969 ,166).

(دونی-Duny) ب ئەڤی ڕەنگی بەحسێ دیاردەیا کێمکرنێ دکەت و دبێژیت: کێمکرن بەشەکە ژ ئاخڤتنێ و ئاخڤتنکەر ب شێوەکی ئەکتیڤتر دەربرینێ ژێ دکەت یان دووپاتییێ ئەنجامددەت، ئەوژی ب ڕێکا ڕەتکرنا هەڤدژییا تشتی. کێمکرن تارادەیەکێ شێوەیێ هەڤدژێ زێدەبێژییە(Duny,2011, 11)، ژبەرکو زێدەبێژی باراپتر تشتی مەزندکەت و کێمکرن تشتی بچویکدکەت. وەکو د ئەڤان هەر دوو نموونەیێن ل خوارێدا دیاردبیت:

-من سەرێ ئەوی پەڤاند. (زێدەبێژی)

- ب تنێ من هندەك خوین ژ سەرێ ئەوی هینا. (کێمکرن)

(لیچ) ل دۆر ژێکجوداکرنا هەر دوو زاراڤێن (زێدەبێژی و کێمکرن)ێ دبێژیت: ئەڤ هەر دوو بابەتە لادانن ل بنەمایێ هاریکارییێ و دیاردکەت، کو زێدەبێژی ئاماژەیێ ب حالەتەکی ددەت، کو وەسفکرن و سالۆخکرنا ئاخڤتنکەری بهێزتر و دەربرینترە بۆ ئەوی تشت یان حالەتێ هەی، بەلێ کێمکرن ئاماژەیێ ب بەرۆڤاژییا زێدەبێژییێ ددەت. بۆ نموونە:

-ئەوی وەکر، خوینا من بفیریت.

ئەڤ ڕستەیا ل سەری زێدەبێژی تێدا هەیە و بەزاندن یان لادانە بۆ بنەمایێ چەوایی، بەلێ ئەڤ ڕستەیا ل خوارێ کێمکرنە و دبیتە لادان بۆ بنەمایێ چەندێتی:

-ئەز دوهی ژدایکنەبوویمە(1) (Leech,1983 ,145).

هەروەسا (لیچ) دیاردکەت، کو ئەو دەربڕینێن زێدەبێژی و کێمکرن تێدا هەبن ژبۆ سەردابرن و هەلخەلەتاندنا گوهداری ناهێنە بکارهینان ئەڤە ژلایەکیڤە و ژ لایەکێ دیڤە ئەڤ دەربرینە

zearean.seleem@uod.a

ڕۆلەکێ دیار و زێدە د ڕوهنکرنا دەرکەڤتەیێن ئاخفتنێدا دبینن، کو ل ڤێرێ ئاخفتنکەر هێزەکا نەراستەوخۆ دەردبڕیت داکو بشێت لادانێ د بنەمایێ هاریکارییێدا دروستبکەت(ژێدەرێ بەرێ، 145).

هەروەسا زێدەبێژی و کێمکرن زێدەتر بۆ بۆچوونێن باش و ڕێزدار دهێنە بکارهینان، ئانکو ب شێوەیێ ڕێزدار دهێنە گوتن. بۆ نموونە:

-تو سەر سەرێ مە هەمیان کەڤتی.

د ئەڤێ نموونەیا ل سەریدا زێدەبێژی ڕەهندێ باشییێ یێ ل سەر زالە و ئاخفتنکەری وەسفا گوهداری ب زێدەبێژییەکا باش کرییە و د هەمان دەمدا ب ڕێزڤە دەربڕییە، ئەوژی سەرئێخستنا ئەوییە ل سەر خۆ و هەمی کەسێن دی.

-ئەو خەبەران گەلەك نابێژیت.

د ئەڤێ نموونەیێدا کێمکرن ب شێوەکێ هاتییە بکارهینان، داکو ئەو کەس ب چاڤەکێ نزم نەسەحکەنە ئەوی کەسی، ئەوێ ئەو بەحسدکەت، چونکی ئەوی ئاخفتنا خۆ ب ڕێزڤە دەربڕییە.

دیسان (لیچ) ئەوێ چەندێ دبێژیت، کو هەمی شێوازێن زێدەبێژی و کێمکرنێ ب ڕۆلێ جوانیکرنا هەلسوکەڤت و پەیوەندیکرنێ ڕانابن. وەکو:(چ نەمابوو چاڤێن ئەوی دا ژ سەرێ ئەوی هێنە دەرێ، وە ل من کر، دا خوینا من فیریت، دێ بهایێ گویا زەمینی دەت، نینۆکێن من چوونە د ناڤ هەستیکێن ئەویدا...هتد)، کو د ئەڤان نموونەیاندا زێدەبێژی بێزاری و ڕق و کینی تێدا ڕەنگڤەددەن(ژێدەرێ بەرێ، 146).

دیسان (لیچ) دیاردکەت، کو زێدەبێژی باوەری ب ڕاستییێ تێدا کێمترە و زێدە گوتن تێدا ڕاستییا ئەوێ نینە، کو بەرهنگاری مەترسییا کێمبوون و بێبەهابوونێ د هەلویستێن زەحمەتدا دبیت، ژبەرکو سالۆخدانا تیدا بکاردهێت، ل دۆر ڕوهنکرنا تشتی ڕاستییێ ناسەلمینیت، بەلێ باوەریبوون د دیاردەیا کێمکرنێدا هەیە و ڕاستی تێدا یا بەرقەرارە و ل گەل لادانا بنەمایێ چەندێتی ب ڕێڤەدچیت، ئەوێ کو زێدەبێژی هەول بۆ ب دەستڤەهینانا ئەوێ دمەزێخیت(ژێدەرێ بەرێ، 146). وەکو:

a-1-گوتارا ئەوی یا ئازرێنەر یا چەوا بوو؟

b-ئەز گەلەك پێ کاریگەر نەبووم.

د بەرسڤدانا (a-1)دا، (b-1) پەنا برییە بەر شێوازێ کێمکرنێ، پێخەمەت کێمکرنا شیانێنە، کو بەرسڤدانا ئەوی ڕەتکرنەکا دەولەمەند نینە ب زانیارییان و د هەمان دەمدا بنەمایێ چەندێتی هاتییە بەزاندن، چونکی برە یا دیارکری نینە، ئەوژی ب ڕێکا هاتنا پەیڤا (گەلەك).

داکو شرۆڤەکرنا دیاردەیا کێمکرنێ پتر بهێتە ڕوهنکرن، دێ پەنایێ بەینە بەر بنەمایەکێ دی، کو زانایێن دەروونناسییێ دانپێدان پێکرییە و زاراڤێ گریمانا (پۆلیانا-1) (pollyanna) ل سەر دانایە و ئەڤ بنەمایە دسەلمینیت، کو خەلکی ئەو چەندە پێ خۆشترە کو ژ ڕەخێ گەشبینییێ تەماشەی ژیانێ بکەن، ل جهێ هندێ کو ژ ڕەخێ ڕەشبینیڤە تەماشەی ژیانێ بکەن، ئەڤجا ل دەمێ ئەڤ بنەمایە د چارچۆڤێ پەیوەندیکرنێدا دهێتە ڕاڤەکرن، ئەڤەژی ئەوێ گریمانێ ددەت، کو هەڤپشکێن ئاخفتنێ پتر ب بارودۆخێن خۆش کاریگەر دبن ژ چارچۆڤ و بارودۆخین نەخۆش. هەروەسا لایەنێ نەرێنی د ئەڤی بنەمایدا د سروشتێ خۆدا جوانیکرنا دەربڕینییە(یۆفیمیزم-Euphemism). کو مرۆڤ دشیت ب تشین نەخۆش ڕازیبیت، ئەوژی ل دەمێ ئەوێ چەندێ بەرزەدکەت ل دەمێ دهێتە بەروادکرن ب دەربڕینێن بێرێز و تابۆ(Leech,1983 ,146). هەر وەکو ل جهێ ئەڤان دەربڕینێن ل ڕەخێ ڕاستێ دەربڕینێن ل ڕەخێ چەپێ بهینە بکارهینان:

دەربڕینێن تابۆ و بێزیز د گوتنێدا	دەربڕینێن یۆفیمیزمی
ئەو هاتە قەلعاندن.	ئەو هاتە دویرئێخستن.
ئەو د شەڕیدا ڕەڤین.	ئەو د شەڕیدا ڤەگەڕان.
ئەمریکا عیراق داگیرکر.	ئەمریکا عیراق ئازادکر.

ژ ئالییەکێ دیڤە د ناڤ دیاردەیا کێمکرنێدا دیتنا نەرمبوونا گوتنێ د ئەوێ پلەیا کو بابەت تێدا کێم و بێبەها ببیت، لایەنێ نەرێنی پەیدادکەت، ژبەرکو بچویکرن و بێبەهاکرنا دەربڕینێ بەرەڤ

zearean.seleem@uod.a

تشتەکێ کێم و بچویك و بێبەها دبیتە ئەگەر لایەنێ نەرێنی ڕەنگڤەبدەت. هەر وەکو د ئەڤان رستەیین ل خواریدا دیاردبیت(ژێدەرێ بەرێ، 146):

1-بۆیاغکرن تا ڕادەیەکێ یا پیسبوو.

2-بۆیاغکرن تا ڕادەیەکێ یا پاقژبوو.

دیسان پەیڤ یان واژەیا کێم یان بچویك دشێت دیاردەیا کێمکرنێ پەیدابکەن. وەکو د ئەڤان هەر دوو نموونەیێن ل خوارێدا دیاردبیت:

-ئەو گەلەك یا بچویکە ل چاڤ ئەڤی کاری.

-ئەو گەلەك یا کێمە ل چاڤ ئەڤا هەوە هەی.

دیسان هەر دوو هەڤالکارێن (ل چاڤ ئەوان) و (ب شێوەکێ بەرچاڤ) دشێن دیاردەیا کێمکرنێ پەیدابکەن. وەکو:

-ئەو ل چاڤ ئەوان چ نەبوون.

-جەماوەر ب شێوەکی بەرچاڤ ل یاریگەهی کۆمنەبوون.

(لیچ) ئەوێ چەندێ ژی دیاردکەت، کو زێدەبێژی و ب پلەیا ئێکێ، دوو ئاراستەیین گشتینە کو ژ کردەیێن بنەمایێ پراگماتیکی ب دەستڤە دهێن، کو وەکو شێواندنەکێنە بۆ ڕاستی و ڕاستەڤینەییێ، هەروەسا ژ ئەنجامێ کاریگەرییا بنەمایێ هاریکارییێنە. ئەڤجا ژ ئەنجامێ کاریگەرییا دیاردەیا کێمکرنێ ب بنەمایێ پۆلیاناڤە، کو دبیتە ئەگەرێ ب دەستڤەهینانا دەربڕینێن یۆفیمیزمییێن ب شێوەیێ کێمکری، د هەمان دەمدا ڕەوانبێژییەکا بهێزا گەشبینییێ جێبەجدکەت، بەلێ د سەر هندێرا جۆرەکێ ئابووریکرنێ د دەربڕین و کێمکرنا ئەویدا پەیدادکەت. وەکو(ژێدەرێ بەرێ، 148-149):

-ئەوێ کچێ دیمەنەکێ کرێت نینە.

(کولستۆن و کیلەری) زێدەبێژی و کێمکرن ب ئەڤی ڕەنگی داینە بەرچاڤ، کو دبێژن: دشیاندایە وەکو پلەیێن هەڤدژ دەربڕینێ ژ هەر دووکان بکەن. هەروەسا دیاردکەن، کو زێدەبێژی ب سانەهیتر دشێت دەربڕینێ ژ خۆشییێ(دهشە) بکەت، ژبەرکو هەر ئێك ژ مە دشێت ب شێوەکێ ڕاستەوخۆ و بێ دوماهیك چ ب گەلەك یان ب کێمتر پەنایێ بەتە بەر زێدەبێژییێ (Colston & Killer, 1988,45).

ل دوماهیکێ پێدڤییە ئاماژە ب ئەوێ چەندێ بهێتە دان، کو (لیچ) چەند جوداهییێن دی ژی د ناڤبەرا زێدەبێژی و کێمکرنێدا دیاردکەت. د شیاندایە د ئەڤان خالێن ل خوارێدا بهێنە کورتکرن:

أ-دیاردەیا زێدەبێژییێ بەربەلاڤترە ژ دیاردەیا زێدەبێژییێ ژ لایێ بکارهینانێڤە ب تایبەتی د ناڤ ئەدەبیدا.

ب-دەربڕین د زێدەبێژییێدا یا بهێزترە و زێدەتر یا ئەرێنییە، بەلێ د کێمکرنێدا ئاخڤتنکەر زێدەتر دەربڕینەکا نەرێنی بکاردهینیت. وەکو ئەڤان نموونەیێن کێمکرنێ:(ئەو یێ خراب نینە.)،(ئەو هرڤل نینە.)،(ئەو ب تەمامی یا هەژار نینە.)

ج-زێدەبێژی دەربڕینێ ژ هەست و سۆز و دیتنێن کەسی دکەت، کو چێدبیت یا ئەرێنی بیت یان نەرێنی بیت. وەکو(پەرۆشێ و بێزارییێ...هتد)، بەلێ کێمکرن یا پێگیر نینە دەربڕینێ ژ ئاشکەراییێ بکەت، هەروەسا ئارەزوو بۆ بەرزەکرنا هەلویستێ ڕاستەڤینەیێ کەسی هەیە. بەلێ جوداهییا ئەوێ ل گەل زێدەبێژییێ ئەوە، کو د زێدەبێژییێدا تەکەزکرن و مەزنکرن هەیە و ئاماژە ب هندێ دهێتە دان، کو هەست و سۆزێن ئاخڤتنکەری گەلەك کویرن سەبارەت دەربڕینا ئاسایی.

د-زێدەبێژی زێدەتر بۆ پەسنێ بکاردهێت و کێمکرن پاراپتر بۆ سڤکاتیکرنێ بکاردهێت و هەر دووك بەرەڤ هەلویستێن فەلسەفییێن هەڤدژ دچن. کو گەشبینی و ئایدیالی د حالەتێ زێدەبێژییێدا بکاردهێن و ڕەشبینی و سڤکانیکرن د حالەتێ کێمکرنێدا بکاردهێن.

ه-زێدەبێژی بارا پتر سیمایەکە ژ سیمایێن ئاخڤتنا ڕەگەزێ مێ و کێمکرن زێدەتر د ئاخڤتنا ڕەگەزێ نێردا بکاردهێت. بۆ نموونە دەربڕینا:(ئەو یێ خراب نینە.) ئەڤە وەك دەربڕینەك ژ ڕازیبوونێ بێگومان پتر ژ لایێ زەلامیڤە دهێتە بکارهینان، چونکی ئەڤ ڕەگەزە بابەتی ب سانەهیڤە وەردگریت، ئانکو کێمکرن تێدا هەیە، بەلێ هەمان دەربڕین ئەگەر ژ لایێ ئافرەتێڤە بهێتە بکارهینان و گوتن، دێ ب ئەڤی شێوەیێ هێتە گوتن:(ئەو زێدە یێ باشە.) کو دبیتە دەربڕینەك، کو زێدەبێژی تێدا هەیە(Leech,1969 ,169-170).

3-2-6-زێدەبێژی و وەکیەکی:

وەکیەکی-simile ئالاڤەکێ شعرییە، زێدەباری هندێ کو د ئاخڤتنا ڕۆژانەژیدا دهێتە بکارهینان،

گەلەك ژ هزر و هەست و سۆز و شارەزاییان یا ب زەحمەتە ب پەیڤان دەربڕینێ ژێ بکەین، ئەڤجا ژ بەر هندێ بۆ ئەنجامدانا دەربڕینێ ژێ، پەنا بۆ بکارهینانا وەکیەکییێ دهێتە برن(Duny,2011, 11).

وەکیەکی ئێکە ژ میتافۆرێن بکارهینانێن پەیڤێ د بیاڤێ پراگماتیکێدا. هەر وەکو دیار، میتافۆرەکا سادە یا کو (Y) دبیتە (X) جۆر و هەڤشێوەیا وەکیەکییا (X) وەکو (Y). ئەڤجا هەر دوو گوتنێن، کو (مستر سمێس مشکە.) یان (مستر سمێس وەکو مشکییە.) دشیاندایە ئاماژە ب هندێ بهێتە دان، کو(مستر سمێس یێ شەرمینە (Carston & Wearing,2011,296).

(کروز)دبێژیت: وەکیەکی ئێك ژ ئەوان بکارهینانێن نەحەرفییە، کو ب سانەهی ل گەل زێدەبێژییێ دهێتە تێکەلکرن (Kreuz & etal,1996,93).

د هەمی دەربڕینێن وەکیەکییێدا زێدەبێژی پەیدانابیت و هندەك جاران پەیدادبیت. وەکو:

-خویشك وەکو دایکێ یا باشە.

د ئەڤێ نموونەیا ل سەریدا وەکیەکی هەیە، بەلێ زێدەبێژی نینە.

وەکیەکی ڕێکەکا بەربەلاڤە، کو پێ دەربڕینێ ژ زێدەبێژییێ بهێتە کرن و ئەڤ وەکیەکییە میتافۆرە، کو بەهرا پتر د وەکیەکییێدا دوو تشت دهێنە بەراوردکرن بۆ هندێ داکو تشتەك ژ ئەوان مەزنتر لێبکەت ژ ئەوا ب دروستی هەی. ئەڤەژی بێگومان زێدەبێژی د سالۆخکرنێدا پەیدادکەت(Duny,2011, 11). وەکو:

-ئەو وەکو شێری یێ زیرەکە.

- قازێن مە وەکو لەگلەگان دفڕن.

-کارێ من وەکو چۆنەگای یێ مەزنە.

-ئەو وەکو پلنگی یێ زیرەکە.

د ئەڤان نموونەیێن ل سەریدا زێدەبێژی د سالۆخکرنێدا پەیدابوویە. د هەمان دەمدا وەکیەکییەکا زێدەرۆ تێدا هەیە، ئەڤەژی پێخەمەت هندێیە داکو ڕەنگدانەڤەکا بهێز ل دەڤ گوهداری پەیدابکەت.

3-2-7-زێدەبێژی و پەسن:

پەسن- Compliment بریتییە ژ دەربڕینەکێ کو بۆ هەلسەنگاندن یان ستایشکرنەکا ئەرێنییە. پەسن ل دەڤ ئەوان کەسان دهێتە بکارهینان یێ ئاستەکێ جڤاکییێ بەرز هەی. چێدبیت پەسن بهێتە بکارهینان ژبۆ هندێ داکو ئاخڤتن درێژی پێ بهێتە دان یان بۆ جوانکرنا ئاخڤتنێ. هەروەسا بۆ بهێزکرنا پەیوەندییێن جڤاکی و هەڤگرتنێ د ناڤبەرا هەڤپشکێن ئاخڤتنێدا. خەلك باراپتر دەربڕینێن پەسنێ بکاردهینن بۆ سەر و سیما و ساخلەتێن کەسی. وەکو:(جلوبەرك، پرچ، کەلوپەلان). هەروەسا بۆ دەربڕینێن گرێدای ب شیانانڤە. وەکو(کارامەیان یان دەستکەڤتان) (Kuncoro,2010,26).

ب دیتنا (مانیس)ی پەسن ئێکە ژ گرنگترین کردەیێن ئاخڤتنێ، ئەوێ بهێزکرنا پەیوەندییێ د ناڤبەرا تاکەکەساندا ڕادبیت. ئەڤ کردەیە بهایێن جڤاکی د ناڤ کەلتووراندا ڕەنگڤە ددەت(Manes,1983,96).

(هێنکێرمانس-Henkemans) دیاردکەت، ل ئەوی دەمی زێدەبێژی دێ ب تەمامی یا گونجای بیت بۆ دیارکرنا ڕاستییێن تایبەت ب ڕەخنە یان پەسنێڤە، ل دەمێ ب کارێ هەلسەنگاندنێ ڕادبیت، کو د ئەڤی حالەتیدا ژبۆ ڤەگوهاستن و ئازراندنا هەست و سۆزان کاردکەت(Henkemans, -,6).

زێدەبێژی ب مەبەستا پەسنێ بکاردهێت، بۆ هەر دوو هاوبەشێن ئاخڤتنێ (ئاخڤتنکەر و گوهدار) دهێتە ئاڕاستەکرن. ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

أ- ل دەمێ زێدەبێژی ب مەبەستا پەسنێ بەرەڤ گوهداری یا ئاڕاستەکری بیت:

- تۆ وەلاتەکی ب ئاخ و ئاڤڤە دهینی.

د ئەڤێ نموونەیا ل سەریدا زێدەبێژی ب مەبەستا پەسنێ بۆ کەسێ بەرامبەر یا ئاڕاستەکریە، چونکی پەسنکرنا ئەوی کەسی هینایە ئاستێ وەلاتی، ئەڤ پەسنە ژی زێدەبێژی تێدا هەیە.

ب-ل دەمێ زێدەبێژی ب مەبەستا پەسنێ بەرەڤ ئاخڤتنکەری ب خۆ یا ئاڕاستەکری بیت:

-ما خۆنە ئەز وەکی هەوە مە.

د ئەڤێ نموونەیا ل سەریدا، زێدەبێژی ب مەبەستا پەسنێ بەرەڤ ئاخڤتنکەری ب خۆیە، چونکی ئاخڤتنکەری خۆ وەسا دایە نیاسین، کو وەکو چ کەسان نینە، ئانکو چ کەس ل ئاستێ ئەوی نینن و ئەو ژ هەمییان ب بها و چێترە.

zearean.seleem@uod.a

(لیچ) ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ ددەت، کو زێدەبێژی د پەسنێدا زێدەتر یا ئاڕاستەکرییە بۆ ئاخڤتنکەری ژ گوهداری، ئەوژی ل دەمێ هەڤبەرکرن د ناڤبەرا هەر دوو هاوبەشێن ئاخڤتنێدا هەبیت. هەر وەکو د ئەڤان هەر دوو ڕستەیێن ل خوارێدا دیاردبیت:

1-ئەڤە خوارنەکا خراب نینە، کو من یا چێکری.

2-ئەڤە خوارنەکا خراب نینە، کو تە یا چێکری.

د رستەیا (1) دا، پەسن ب شێوەکێ ڕێژەیی دێ یا پەسەند بیت، بەلێ د ڕستەیا (2)دا، ئاماژەیێ ب کێمییا هەبوونا پەسنێ بۆ چێکرنا خوارنێ ددەت(Leech,1983 ,145).

د وەسفکرنا پەسەنێدا هندەك جاران زێدەبێژی پەیدادبیت و هندەك جاران پەیدانابیت. ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

أ-هەبوونا زێدەبێژییێ د ناڤ پەسنێدا:

وەکو:

-ئەڤی زەلامی هێزا سەد زەلامان هەیە.

-مریشکا تە هندی وشترمرخەکێیە (نەعامەکێیە).

د ئەڤان نموونەیێن ل سەریدا، د پرۆسەیا پەسنێدا زێدەبێژی پەیدابوویە، چونکی چ زەلام نینن، هێزا سەد زەلامان هەبیت، هەروەسا چ مریشك ژی ژ لایێ قەبارەیڤە هندی وشترمرخێ نینن.

ب-نەبوونا زێدەبێژییێ د ناڤ پەسنێدا:

وەکو:

-ئەڤی زەلامی هێزەکا مەزن هەیە.

-مریشکا تە یا مەزنە.

د ئەڤان نموونەیێن ل سەریدا چ زێدەبێژی تێدا نینە، بەلێ پەسن د وەسفکرنا هێزا زەلامی و مەزناتییا مریشکێدا هەیە.

3-2-8-زێدەبێژی و زێدەچوون (غلو):

د پتریا ژێدەراندا هەر دوو زاراڤ ل جهێ ئێك و دوو هاتینە بکارهینان و پاراپتر هەر زاراڤێ زێدەبێژی(زیادەرۆیی) بۆ هەر دووکان هاتییە بکارهینان، بەلێ ژبۆ ژێکجوداکرنا ئەڤان هەر دوو زاراڤان مە بۆ زاراڤێ (مبالغە) زێدەبێژی بکارهینایە و بۆ زاراڤێ(غلو) زاراڤێ (زێدەچوون-overstatrment) بکارهینایە.

ل دەمێ ئاخڤتنکەر زێدەبێژییێ بکاردهینیت، ئەو پێشبینییا هندێ دکەت، کو گوهدار ئەوی تشتی باوەر دکەت ئەوێ ئەو دبێژیت، ژ ڕەخەکێ دیڤە ل دەمێ ئاخڤتنکەر زێدەچوونێ بکاردهینیت، ئەو پێشبینییا هندێ دکەت، کو گوهدار تێدگەهن، کو ئاخڤتنکەر یێ زێدەبێژییەکا زێدە بکاردهینیت، داکو بگەهیتە خالەکێ، کەواتە زێدەچوون پێنگاڤەکێ بۆ پشت زێدەبێژییێ دچیت ژ پێخەمەت جەخت و دووپاتییێ(http:// westmaneditorial. Com).

بۆ نموونە ل دەمێ دهێتە گوتن: (من پەرتووکەك ب دوو هزار دولاران کڕی.) د ڕاستیدا دڤێرێدا زێدەبێژی ژ پێخەمەت کاریگەرییێ هاتییە بکارهینان. ئەوژی ئەگەر ئەو پەتووك دەستنڤیس بیت یان چەند بەرگ بیت . د ئەڤی سیناریۆییێدا زێدەبێژی گەلەك یا زێدە نینە، کو ببیتە هۆیێ هندێ، کو باوەرییا گوهداری یا مەحال بیت، گوهدار ل ڤێرێ دێ باوەر ژ ئاخڤتنکەری کەت، بەلێ ل دەمێ ئاخڤتنکەر دبێژیت:(من پەرتووکەك ب بیست هزار دولاران کڕی.) ل ڤێرێ گوهدار دێ تێگەهیت، کو ئاخڤتنکەر یێ زێدەچوونێ بکاردهینیت، داکو گوهدار تێبگەهن، کو ئاخڤتنکەری کوژمەکێ زێدە ژ پارەی بۆ کڕینا پەرتووکا خۆ مەزاختییە. ئانکو ل ڤێرێ گوهدار ئێکسەر دێ زانیت، کو ئاخڤتنکەر یێ زێدەچوونەکێ بکاردهینیت و دیاردبیت، کو ئاخڤتنکەر پێخەمەت ئەنجامدانا کاریگەرییێ ل سەر گوهداری یان گوهداران پەنا بۆ زێدەچوونێ برییە.

ل دوماهیکێ پێدڤییە ئەو چەندە بهێتە گوتن، کو زێدەبێژی و زێدەچوون هەمان کریارن، ئانکو مەزنکرنا تشتینە، داکو پتر بشێن کاریگەرییێ ل گوهداری بکەن، بەلێ زێدەچوون ل پشت زێدەبێژییێ دهێت. ئانکو زێدەبێژییەکا زێدەترە ژ زێدەبێژییا ئاسایی و بەرعاقل.

3-2-9-زێدەبێژی و ئیدیەم:

گەلەك جاران ئیدیەم-Idiom ل گەل زێدەبێژی دهێتە تێکەلکرن. ئیدیەم د زمانڤانییێدا دهێتە پێناسەکرن، کو یەکەیەکا واتاییا ئالۆزە، کو واتا ئەوێ ب ڕێکا کەرتێن ئیدیەم ژێ دروستبووی ب دەستڤە ناهێت. پتریا ئیدیەمان دوو واتا هەنە، ئەوژی واتا حەرفی و واتا میتافۆری یان مەبەستدارە(gramly and patzold ,2004,55). هەروەسا هاتییە پێناسەکرن کو "ئیدیۆم...دەربڕینێکە لە دوو وشە، یان زیاتر پێك هاتووە، کە واتاکەی لە بەشە پێکێنەرەکانییەوە

zearean.seleem@uod.a

پێشبینی ناکرێت، وا دەخوازرێ بەهۆی هۆکاری سیمانتیکییەوە بەشی خۆی لە دەروازە فەرهەنگدا هەبێت، زۆربەیان لە پرۆسە سینتاکسییەکاندا بەشداری دەکەن"(شیلان عومەر حسین، 2013، 13).

ئانکو ئیدیەم ئاخفتنەکا میتافۆرییە، ژ ئەوان دەربرینان پێکدهێت، کو دوو واتایێن جیاواز هەنە، کو واتایەکا حەرفییە و واتایا دی میتافۆرییە. بۆ نموونە(ئاخفتنا ئەوی دلێ من ڕەشکر .) بێگومان ئاخفتن (دل ڕەش)یێ دروستناکەت، کو ئەڤ چەندە دی بیتە واتایا حەرفی بۆ ئیدیەمێ. ئەڤجا ب ڕێکا دەوروبەر و بکارهینانا بەربەلاڤ، گوهدار دێ زانیت، کو مەبەستا ئاخفتنکەری پێ ئەوە، کو ئاخفتنا ئەوی زۆر یا نەخۆشە.

زێدەبێژی و ئیدیەمێ پەیوەندییەکا بهێز پێکڤە هەنە و گەلەك وەسا ددانن، کو د شیاندا هەیە، ل جهێ ئێك و دوو بهێنە ئالوگۆڕکرن، بەلێ ئەڤ بابەتە ژێکجودادبن، خۆ ئەگەر جوداهییێن هویر ژی د ناڤبەرا ئەواندا هەبن. هەروەسا هەر ئێك ژ زێدەبێژی و ئیدیەمێ ئاخفتنەکا میتافۆرییە، کو دهێنە بکارهینان بۆ دووپاتی و جەختکرنێ پێخەمەت گەهشتنا ئارمانجەکا دیارکری(http:// westmaneditorial. Com). وەکو د ئەڤان نموونەیێن ل خوارێدا دیاردبیت

-بەر یێن ژ ئەسمانان دبارن.

واتایا حەرفییا ئەڤێ ئیدیەمێ زێدەبێژی تێدا هەیە، چونکی بابەت مەزنتر لێکرییە ژ ئەوا هەی، ئانکو ل جهێ بێژیت: "گژلۆکەکا بهێز و گر یا لێدکەت" گوتییە:"بەر یێن ژ ئەسمانان دبارن" هەر ئەڤ گوتنە بوویە ئیدیەم و د هەمان دەمدا زێدەبێژی تێدا هەیە.

-ئەو ب سەد ئەزمانان دئاخڤیت.

ئەڤ نموونەیا ل سەری ئیدیەمە(هدى عبدالقادر قاسم، 2015، 43) و واتایا ئەوێ یا حەرفی زێدەبێژی تێدا هەیە، چونکی بێگومان چ مرۆڤ ب سەد ئەزمانان نائاخڤن، بەلێ ب ڕێکا دەوروبەری و بکارهینانا بەربەلاڤا ئەوێ گوهدار دێ زانیت، کو ئەو یێ شاەزایە و گەلەك زمانان دزانیت، بەلێ کێمتر ژ سەدان، ئانکو دێ تێگەهیت، کو ئاخفتنکەری پتر ژ ئەوێ چەندێ گوتییە ژ ئەوا ڕاستی هەی و هەر ئەڤێ چەندێ زێدەبێژی پەیداکرییە.

-ئەوی مێشکێ من بر.

واتایا حەرفییا ئەڤێ ئیدیەمێ زێدەبێژی تێدا هەیە، چونکی د ڕاستیدا بابەت مەزنتر لێکرییە ژ ئەوا هەی، ئانکو کەس مێشکێ کەسێ نابیت، بەلکو گەلەك دئاخڤیت.

بەلێ ل گەلەك جهێن دی زێدەبێژی و ئیدیەم ژێکجودانە. ئانکو مەرج نینە، د هەمی ئیدیەماندا زێدەبێژی هەبیت. وەکو د ئەڤان نموونەیێن ل خوارێدا دیاردبیت:

-ئەوێ نە تێیە و نە ژێیە.

ئەڤ نموونەیا ل سەری ئیدیەمە و ب واتایا (بیلایەن) دهێت(هدى عبدالقادر قاسم، 2015، 195)، بەلێ چ زێدەبێژی تێدا نینە، بەلکو ب تنێ وەکو ئیدیەمەك دهێتە هژمارتن.

-ئاگرێ بن کاییە.

ئەڤ نموونەیا ل سەری ئیدیەمە، کو ب واتایا (مرۆڤەکێ فتنەچی دهێت)، بەلێ چ زێدەبێژی تێدا نینە.

-ئەو ب سینگەکێ بەرفرەە بەرسڤا خۆ ددەت.

د نموونەیا ل سەریدا (ب سینگەگێ بەرفرەە) ئیدیەمە، کو ب واتایا (ژ خۆ پشتراست دهێت)، بەلێ نابیتە زێدەبێژی.

3-2-10-زێدەبێژی و گشتگیرکرن:

مەبەست ژ دیاردەیا گشتگیرکرنێ-Generalizationئەوە تشتەك یان حالەتەك ژ لایێ ئاخفتنکەریڤە بهێتە گشتگیرکرن یان پلەمەزنکرن ئەوژی بۆ مەبەستا ئەنجامدانا کاریگەری و ڕازیکرنا بەرامبەرییە.

یا ب سانەهییە گشتگیرکرنا زێدەرۆ بهێتە بکارهینان. ئەڤجا ئەگەر ئاخفتنکەر زێدەبێژییێ د گشتگیرکرنێدا بکاربهینن، ئەو ب گشتگیرکرنەکا لەز تێدا کری ڕادبن، ئەڤجا ژبەر هندێ ئەو چەوتی و هەلەیان دکەن، ژبەرکو ئەو تشتەکێ دبێژن، کو ئەوان بەلگەیێن تەمام پێ نینن. بۆ نموونە ڕستەیا (هیڤیدکەم دایکێ، هەمی هەڤالێن من یێن دچنە ئاهەنگێ.) ئاخفتنکەر و گوهدار ب تەمامی دزانن، کو ئاخفتنکەر 100% یێ پشت ڕاست نینە، کو ئەوا ئەوی گوتی ب تەمامی یا ڕاست و دروستە. د ئەڤی بواریدا

zearean.seleem@uod.a

(والتون)دبێژیت: ئاریشەیا بکارهینانا گشتگیرکرنێ وەك رێکەك د دانوستاندناندا ئەوە، کو خەلك د دیتنا خۆدا هەست ب پەرۆشێ دکەن و ئەو بەلگەیان پشت گوە دهاڤێن، ئەوێن د بابەتیدا پێدڤی پێ دبن. هۆسا ئەو هەلە و چەوتییان د ئاخڤتنا خۆدا ئەنجامددەن(Aljadaan,2018,23).

ل خوارێ دێ هەول هێتە دان، وەکهەڤی و جوداهی د ناڤبەرا زێدەبێژی و گشتگیرکرنێدا بهێتە دیارکرن:

1-رویێن وەکهەڤییێ د ناڤبەرا زێدەبێژی و گشتگیرکرنێدا:

دوو تشت یان دوو خال هەنە، کو زێدەبێژی و گشتگیرن- Generalation تێدا هەڤپشك دبن. ئەوژی ئەڤەنە:

أ- **وەکهەڤییا ئێکێ**: هەر ئێك ژ زێدەبێژی و گشتگیرنێ دوو جۆرن ژ سنوور دەرچوونەکا بەرچاڤ. ئەڤ رستەیێن ل خوارێ ئەوێ چەندێ روهندکەت:

1-دیزنی لاند خۆشترین جهە ل سەر رویێ ئەردی.

2-هیڤیدکەم دایکێ، هەمی هەڤالێن من یێن دچنە ئاهەنگێ.

رستەیا ژمارە(1) رستەیەکا زێدەبێژییە، وەکو ریکلامەك بۆ باغچەیێ (دیزنی لاند) هاتییە کرن و واتایا مەبەستدار ئەوە، کو خۆشی ل ئەڤی باغچەی هەیە. ل ڤێرێ (دیزنی لاند) ب خۆشییێڤە گرێدایە و رەواجەك بۆ باغجەیێ ئەوێ هاتییە کرن. وەسا هاتییە دیارکرن، کو خۆشترین جهە ل سەر رویێ ئەردی، بێگومان ئەڤێ زێدەبێژییێ سنوور دەرچوونەکا بەرچاڤ ب خۆڤە گرتییە. ژ ئالییەکێ دیڤە هەمان تشت ل سەر گشتگیرکرنێ ژی جێبەجێدبیت. ل دەمێ ێگەهشتییەك (هەڕاشەك) رستەیا ژمارە(2)دبێژیتە دایکا خۆ، هەر دووك دزانن، ئەوا ئەوی گوتی یا راست نینە. پێگەهشتی نزانیت، کا هەمی چووینە یان نە. دڤێت ئەو بزانیت، کا کیژ ژ ئەوان کەسان بۆ ئاهەنگێ نەهاتییە داخوازکرن. ئەڤەژی واتایا ئەوێ ئەوە، کو ئەوی گشتگیرکرنا ژ سنوور دەرچوونەکا بەرچاڤ بکارهینایە. هەر دووك دایك و باب و ئاخڤتنکەر دزانن، کو ئەوا هاتییە گوتن گشتگیریکرنە و پێخەمەت هندێیە داکو دایك و بابێن ئەوی رێکێ بدەنێ دا بچیتە ئاهەنگێ(Aljadaan,2018,23).

ب-**وەکهەڤییا دووێ**: ڕازیکرنە. ئانکو هەر ئێك ژ زێدەبێژی و گشتگیرکرنێ بۆ ڕازیکرنێ بکاردهێن. ل دەمێ دانوستاندنەکا ڕازیکەر دهێتە بکارهینان. ل ئەوی دەمی ل دەڤ ئاخڤتنکەران دیتنێن جیاواز هەنە، چونکی هەمی دیتن وەکو ئێك نینن، کو هەر ئاخڤتنکەرەکی دڤێت ئەوێ چەندێ دیاربکەت، کو دیتنا ئەوی ژ یێن دی بهێزترە و هەر ئێك ژ ئەوان دڤێت ئاریشەیێ ب رێکا ڕازیکرنا یێ دی چارەبکەت. ئەوژی کو دیتنا ئەوی بهێزتر ژ دیتنا یێ دی. ل ڤێرێ هەر ئێك ژ زێدەبێژی و گشتگیرکرنێ وەکو ئالاڤەکێ ڕازیکرنێ بکاردهێن(ژێدەرێ بەرێ، 23).

هەر ئێك ژ زێدەبێژی و گشتگیرکرنێ ژ لایێ سیاسەتمەدارانڤە ژبۆ ڕازیکرنا خەلکی دهێنە بکارهینان، کو ئەو دێ چ کەن یان کا دێ چ کەن و وەسا دیاردکەن کو ئەوا ئەو دبێژن، کارەکێ ڕاست و دروستە. هەر وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت:

a-**ترەمپ:"**بەلێ ئەو تشتێ هوین دبێژن، کو دەهان هزار ژ خەلکی کەیفخۆشن ب شێوەکی وەسا کو نەهێتە باوەرکرن..."

(ترەمپ) د دیدارا خۆدا دژی (هیلاری کلینتون)ێ گوت: (هیلاری)یێ بهایێ من کێم کربوو و ئەوی ئاماژە ب هندێ دا، کو ب دەهان هزار کەس حەز ژ ئەوی دکەن و کەیفخۆشن ب ئەوی. دڤێرێدا (ترەمپ)ی پەنا برییە بەر زێدەبێژییێ ب رێکا (دەهان هزار کەیفخۆشن) ل گەل ئەوی، ئەو ب ئەڤی چەندێ هەولددەت کاریگەرییێ ل هەست و سۆزێن خەلکی بکەت. (ترەمپ)ی دڤیا ئەوی خەلکی ڕازیبکەت، ئەوێن باوەری پێ نەهەین یان ئەوی ئەڤ چەندە پێشکێشکرییە داکو دووبارە هزر بکەن و دووبارە هەلسەنگاندنێ ئەنجامبدەن.

پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین، کو (ترەمپ) یێ بەرنیاسە بکارهینانا زێدەبێژییێ د گوتارێن خۆدا و د هەمان دەمدا گەلەك ژ خەلکی حەز ژێ دکەن و ئەو تشتێ حەرفی وەردگرن ئەوێن ئەو دبێژیت و بکارهینانا زیدەبێژییێ ژ لایێ (ترەمپ)یڤە کاریگەری ل گەلەك خەلکی کر و هۆسا کاریگەری ل هژمارەکا زۆر ل ئەمریکییان کر و

zearean.seleem@uod.a

ئەڤ چەندە بوو ئەگەر، کو د هەلبژارتنان‌دا سەربکەڤیت.

b-ئوباما: "چ زانا د بیاڤێ کومپیۆتەریدا پەیدانەبووینە، بەلێ ل گەل ماندیبوون و مەزاختنا کێم ژ کاری و ژ ماتماتیك و زانستی، د شیانا هەر کەسەکیدایە ببیتە زانایێ کومپیۆتەری"

ئەڤ نموونەیا (ئوباما)ی ل سەر گشتگیرکرنێ پەیرەو دبیت. ئەوی دڤیا خەلکی ڕازیبکەت، کو پشتەڤانیا هەوەیا فێربوونا زانستێ کومپیۆری بکەن. ل ڤێرێ گوتارا ئەوی ب هندێ دەستپێکر، کو "هەر ئەمریکییەك پێدڤی ب فێربوونا کومپیۆتەرییە" و خەلکێ ئەمریکی ڕازیکر کو پێدڤییە هەر کەسەك خۆ فێری زانستێن کومپیۆتەری بکەت. ل ڤێری سەرۆکێ ئەمریکا بەحسێ چ پیشەیێن دی کو بۆ ئەمریکا گرنگ بیت نەکرییە، بەلێ ئەوی ب تنێ تەکەز ل سەر گرنگییا زانستێن کومپیۆتەری کرییە، کو ئەوی پەنا برییە بەر گشتگیرکرنێ. ئەوژی ب ڕێکا "هەر کەسەك دشێت ببیتە زانایێ کومپیۆتەری"(ژێدەرێ بەرێ، 24-25).

2-ڕوێن جوداهییێ د ناڤبەرا زێدەبێژی و گشتگیرکرنێدا:

أ-جوداهییا ئێکێ: جوداهییا ئێکێ ئەوە، ل دەمێ زێدەبێژی دهێتە بکارهینان، دڤێت جوداهی د ناڤبەرا واتایا مەبەستدار و واتایا حەرفیدا گەلەك یا دیاربیت(ژێدەرێ بەرێ، 26). بۆ نموونە ڕستەیا (حەتاڤێ ئەم سووتین.) یا ب سانەهیترە بۆ گوهداری د دەورەبەرەکێ دیارکریدا وەك زێدەبێژی بهێتە ڕاڤەکرن، ژ ڕستەیا(حەتاڤ گەلەك یا گەرمە.) ئەڤەژی ژبەر هندێیە کو واتایا مەبەستدار جەختلێکرنا ئەوێ پترە ژ واتایا حەرفی.

بەلێ د حالەتێ گشتگیرکرنێدا ئەگەر ئاخڤتکەر تشتەکی ببێژیت پتر ژ ئەوا هەی، ل ئەوی دەمی دێ بۆ گشتگیرکرنا لەز تێدا کری هێتە ڤەگوهاستن، پاشی دی هەلە و چەوتی پەیدابیت(Aljadaan,2018,26). وەکو:

-**ڕێڤەبەر**: هەر کەسەکی ل قوتابخانەیا مە بخوینیت، دێ بیتە نوژدار.

ڕێڤەبەری ئاماژە یان تشتەك ڕاگەهاندییە، کو سەد ژ سەدێ یا تەمام نینە، ئەڤجا قوتابخانەیێ گشتگیرکرنەکا لەز تێدا کری ئەنجامدایە. ئەڤجا ئەگەر قوتابییەك بهێتە ئەڤێ قوتابخانەیێ، پێخەمەت ببیتە نوژدار و نەبیتێ، ل ئەوی دەمی دێ بڕیارێ ل سەر هەوالێ ئەوان دەت. وەکو هەوالەکێ نەدروست و چەوت. ئانکو ل ڤێرێ ڕێڤەبەری ب ڕاگەهاندنا خۆ کارەکێ نەیاسایی ئەنجامدایە.

ب-جوداهییا دووێ: گوهدار ل دەمێ ب چارەسەرکرن یان تێگەهشتنا زێدەبێژییێ ڕادبن. د شیانا ئەواندا هەیە واتایێ کێمتر یان پتر ژسنوور دەرچوونێ تێبگەهن، بەلێ د حالەتێ گشتگیرکرنێدا گوهدار واتایێ ب شێوەکێ پتر ژ سنوور دەرچوونا هاتییە گوتن تێدگەهن. دیسان ل دەمێ بکارهینانا گشتگیرکرنێ باراپتر گوهدار ڕادبیت ب پلەبەرزکرنا واتایا مەبەستدار. ئاخڤتنکەر باراپتر پەیڤێن(گەلەك) و (پتر)، (هەمی)...هتد بکاردهینن بۆ پلەبەرزکرنا واتایێ و ئەو ئەڤێ چەندێ گەلەك جاران بێ ئاگەهی دکەن (ژێدەرێ بەرێ، 26-27). ل خوارێ دێ ئەڤێ چەندێ دیارکەین:

1-زێدەبێژی:

أ-زێدەبێژی وەك ژ سنوور دەرچوونەکا کێمتر:

-ئەڤە قارەمانترین مرۆڤە د جیهانێدا.

ل **دەمێ** گوهدار چارەسەرییا نموونەیا ل سەری دکەت، ئەو ئێکسەر دێ تێگەهیت، کو مەبەستا واتایا زێدەبێژییێ ژلایێ سنوور دەرچوونێڤە کێمترە ژ مەبەستا حەرفی. ئانکو گوهدار دێ تێگەهیت، کو ئەو قارەمانترین مرۆڤ نینە د جیهانێدا، بەلکو گەلەکێ زیرەکە، ژبەر هندێ ئەو ل ڤێرێ واتایێ بۆ دانەیەکا کێمتر ژ سنوور دەرچوونێ دبیت.

ب-زێدەبێژی وەك ژ سنوور دەرچوونەکا پتر:

-ئەو سەد متران ب سێ پێنگاڤان دبڕیت.

ل **دەمێ** گوهدار چارەسەرییا نموونەیا ل سەری دکەت، دێ بینیت واتایا مەبەستدار پتر جەختکرن و سنوور دەرچوون تێدا هەیە ژ واتایا حەرفی. ئانکو گوهدار دێ تێگەهیت، کو ئەوی پتر ژ سێ پێنگاڤان دهاڤێت، نەکو ب تنێ سێیان. ئەڤجا ل ڤێرێ گوهدار دێ پێدڤی پلەبەرزکرنا واتایێ بیت بۆ گەهشتنا واتایا مەبەستدار.

2-گشتیكرن:

گشتگیرن پاراپتر وەك ژ سنوور دەرچوونەكا پترە، نەكو وەك ژ سنوور دەرچوونەكا كێمترە، هەر وەكو هندەك جاران د زێدەبێژییێدا دیاردبیت. هەر وەكو د ئەڤێ نموونەیا گشتگیركرنێدا دیاردبیت:

-پتریا قوتابیێن مە دێ بنە مامۆستا.

د ئەڤێ **نموونەیا** ل سەریدا گوهدار واتایێ ژ سنوور دەرچوونەكا پتر تێدگەهیت، چونكی وەسا تێدگەهن، كو ب تنێ كێمەك نابنە مامۆستا و پتریا ئەوان دێ ئەو كاری ب دەست خۆڤە هینن. ئەڤەژی ب ڕێكا پەیڤا (پتر) دیاردبیت.

ئەنجام

ڤەكۆلین گەهشتییە ئەڤان ئەنجامێن ل خوارێ دیاركری:

أ-زێدەبێژییێ د كەڤن و نویدا تێگەهەكێ هەڤپشك هەیە، چونكی د هەر دوو سەردەماندا زێدەبێژی ب مەزنكرن و سالۆخكرنا تشتی زێدە ژ ئەوا هەی ڕادبیت.

ب- پەیوەندییا زێدەبێژییێ ل گەل پراگماتیكێ پەیوەندییەكا ڕاستەوانەیە، چونكی هەر دوو د مەبەستێدا دگەهنە ئێك و ئەڤەژی ب ڕێكا دەوروبەری ب دەستڤە دهێت.

ج- زێدەبێژییێ پەیوەندی و تێكەلی ل گەل ئەڤان دیاردەیێن نەحەرفی هەیە: (میتافۆر، نەراستی، سڤكاتیكرن، ترانەكرن، كێمكرن، وەكیەكی، پەسن، زێدەچوون، ئیدیەم، گشتگیركرن). دیسان د هەمان دەمدا زێدەبێژییێ جوداهی ل گەل ئەڤان دیاردەیان ژی هەیە: (میتافۆر، نەراستی، سڤكاتیكرن، ترانەكرن، كێمكرن، وەكیەكی، پەسن، زێدەچوون، ئیدیەم، گشتگیركرن).

لیستا ژێدەران:

أ-ب زمانێ كوردی:

بەكر عومەر عەلی، میتافۆر لە ڕوانگەی زمانەوانییەوە، نامەی دكتۆرا، كۆلیژی زمان، زانكۆی سلێمانی، 2000.

شیلان عومەر حسەین، ئیدیۆم چەشن و پێكهاتنی لە زمانی كوردیدا، لە بڵاوكراوەكانی مەلبەندی كوردۆلۆجی، سلێمانی، 2013.

هدى عبدالقادر قاسم، سیمانتیك و پراگماتیكا ئیدیۆمان د زمانی كوردیدا، نامەیا دكتۆرایی، فاكۆلتییا زانستین مرۆڤایەتی، زانكۆیا دهۆك، 2015.

ب- ب زمانێ عەرەبی:

بول بيكير و سيبونيل ايليج، المصطلحات المفاتيح فى تحليل الخطاب، ترجمة: ناصر بن عبدالله بن غالى، دار جامعه الملك سعود للنشر، الرياض، 2018.

تيوين ايه فان دايك، من نحو النص الى تحليل الخطاب النقديي، ترجمة: أحمد صديق الواحي، مجلة الفصول، العدد(77)، 2010.

ساندرين زوفرى، اكتساب التداوليه من منظور معرفى و اجتماعى، ترجمه: سعد محمد القحطانى، دار جامعه الملك سعود للنشر، الرياض، 2018.

فرانسوا ريكاناتى، المعنى الحرفى، ترجمة: أحمد كروم، مراجعه: عزالعرب لحكيم بنانى، الطبعه الاولى، دار الكتاب الجديد المتحده، بيروت، 2018.

ج-ب زمانێ ئینگلیزی:

Aljadaan ,Noura .(2018). Understanding Hyperbole. Arab World English Journal (October, 2018) 31 DOI:https://dx.doi.org/10.24093/awej/th.212E

emeren, F.H. van and P. Houtlosser. (2002). “Strategic Maneuvering: Maintaining a Delicate Balance.” In Dialectic and Rhetoric: The Warp and Woof of Argumentation Analysis edited by F.H. van Eemeren and P. Houtlosser, 119-130. Dordrecht/Boston/London: Kluwer Academic Publishers.

Cacchian, S. (2007) " From Narrative to Intensification and Hyperbole: Promotional Uses of Book Blurbs". Proceedings of the corpus linguistics conference. URL: http://ucrel.lancs.ac.uk/publications/CL2007/papre179 papre.pdf.{03/02/13.{

Dews,S & Winner,E.(1995). Muting the meaning: Asocial function of Irony. Metaphor and Symbolic Activity.

Draitser, E. (1994). Techniques of Satire. Berlin: Mouton de Gruyter. PDF.

Carston, R., & Wearing, C. (2011). Metaphor, hyperbole and simile: A pragmatic approach. Language and Cognition, 3(2), 283-312.

Carston, R., & Wearing, C. (2015). Hyperbolic Language and its Relation to Metaphor and Irony. http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/. -Claridge, C. (2011). Hyperbole in English: A Corpus-based Study of Exaggeration. Cambridge. CUP.

Colston.H & Killer.S,You will never this.Irony and hyperbole in expressing surprise , Journal of psycholinguistic Research, No(27), 1988.

Christodoulidoun.M.(2011). Hyperbole in everyday Conversation .Fredrick university.

zearean.seleem@uod.a

Leech, G.(1969). A Linguistics Guide to English poetry. Harlow. Longman.

Leech.G. (1983).Principle of Pragmatics. London. Longman.

Long, D. L & Graesser, A. C .(1989). Wit and humor in discourse processing . Discourse Processes II, 35-60.

Manes, J. (1983). Compliments: A Mirror of Cultural Values. Sociolinguistics and Language Acquisition, eds. by N. Wolfson & E. Judd, 96-102. Rowley, MA: Newbury House. Modern English 2nd.

Martin.R.(1992). Irony and universe of Belief. Lingual:77-90.

Mora,L.C.(2004). At Risk of Exggeration:How do Liseners React To Hyperbol?. university of Valencia-Spain.

Mora,L.C. (2009). All or Nothing: A Semantic Analysis of Hyperbole. volumen 4 .Revista de Lingüística y Lenguas Aplicadas. university of Valancia.

Norrick,Neel.R.(1982).On the semantic of overstatement.In Deterring.Klaus(ed).

Omar,Z.Kh & Khalaf, A.Sh.(2009). A Sociolinguistic study of Hyperbole in English & Arabic. Journal of Anbar university for Language & Literature. Ver.1.

Quirk, R. S., Leech, G. & Svartvik, J. (1985). A Comprehensive Grammar of the English Language. (R. Quirk, Ed.) Computational Linguistics (Vol. 1, p. 1779). Longman.

Simpson,P.(2011). That is not ironic, that is just stupid. Twords an electronic.

4-سایتێن ئەنترنێتی:

http:// westmaneditorial. Com/ exaggeration-Vs-hyperbole-Vs- Idiom- whats – the difference

Cruise, Charles .(2018). A Methodology for Detecting and Mitigating Hyperbole in Mathew 5:38–42. JETS 61.1 (2018): 83–103.

Duny,T.T.H.(2011). A study on Syntactic, Semantic and pragmatic features of Exaggeration in English and Vietnamese. university of DANAG.

Henkemans.A.F.S.(eds) Strategies manoewvering with hyperbole in political debate, university of Amesterdam. The Nether land.

Gibbs, R.W. (1994). The poetics of mind: Figurative thought, language and understanding. Cambridge: Cambridge University Press.

Gibbs, R. W. (2000). Irony in Talk among Friends . Metaphor and Symbol, 15(1-2), 5-27. Retrieved from https://courses.soe.ucsc.edu/courses/cmps245/Spring12/01/.../11879.

Giora.R.(1995). On Irony and Negation Discourse Processes 19:234-264.

Gramly. S and Patzold. K.M(2004). Asurvey of modren English. second edition. Routledge, London.

Guest,J.F. (2004). Exaggeration and Extreme Language, A pragmatic study. The university of Hong kong-.Kelei, Kitheka Michael (2016). A Lexical Study on the Functions of Hyperbole in Secular Ki Kamba Songs . University of Nairobi.

Kuncor, Sapto (2010). The Analysis Of Compliment Expression In The Film Entitled White Chicks (A Socio-Pragmatics Study.(

Kreuz, Roger. J., Richard M. Roberts, Brenda K. Johnson and Eugenia L. Bertus. (1996). Figurative language occurrence and co-occurrence in contemporary literature. In: R. J. Kreuz and M. S. MacNealy (eds.), Empirical Approaches to Literature and Aesthetics, 83-97. Norwood, NJ: Ablex Publishing Corp.

.

zearean.seleem@uod.a

المبالغه و بعض الظواهر الغير الحرفية

الخلاصة

المبالغه موضوع من مواضيع التداولية ويستعمل بشكل مستمر فى اللغة اليومية. هذا البحث الموسوم(المبالغة و بعض الظواهر الغير الحرفية) يهدف إلى توضيح علاقة المبالغة وأختلافها مع بعض الظواهر الغير الحرفية مثل(الاستعارة، التشابه، الأطراو، السخرية...الى اخره) وفق المنهج الوصفى التحليلي. يتكون هذا البحث من فصلين فضلا عن الخاتمة. تناول الفصل الاول (المبالغة بين القديم والحديث) و تم فيه مناقشة مفهوم المبالغة قديما وحديثا. في حين رصد الفصل الثاني (المبالغة و بعض الظواهر الغير الحرفية) محاولا التركيز على علاقة المبالغة وأختلافها مع بعض الظواهر الغير الحرفية.

الكلمات الداله: المبالغة، السخرية، المرح، عدم الصدق، التقليل.

HYPERBOLE AND SOME NON-LITERAL PHENOMENONS

ZEAREAN KHORSHID SALIM * and ABDULWAHAB KHAHID MOUSA**
*Dept. of Kurdish Language, College of Basic Education, University of Duhok, Kurdistan Region-Iraq
**Nawroz University, Kurdistan Region-Iraq*

ABSTRACT

Hyperbole is an important topic in pragmatic and is used continuously in everyday language. The research entitled "Hyperbole and some non-literal phenomenons" tries to explain the relationship and difference of hyperbole with some non-literal phenomenons such as (metaphor, simile, Compliment, irony...etc.) according to the descriptive-analytical approach .

The research generally consists of two chapters. The first chapter is about (hyperbole between ancient and modern), in which the concept of hyperbole in the ancient and modern era was discussed.

As for the second chapter, entitled (hyperbole and some non-literal phenomenons), in which we talked about the relationship and difference of exaggeration with some non-literal phenomenons .

KEY WORDS: hyperbole, irony, Humour, untruthfulness , Litotes.

zearean.seleem@uod.a